

Kuzey Kıbrıs Rekabet Edebilirlik Raporu

2021 - 2022
Özel Sayı

Dr. Mustafa Besim
Dr. Kamil Sertoğlu
Dr. Yenal Süreç

Kıbrıs Türk Ticaret Odası
Turkish Cypriot Chamber of Commerce

Kıbrıs Türk Ticaret Odası
Adres: 90, Bedrettin Demirel Caddesi, Lefkoşa - KKTC
Tel.: 0392 228 37 60 Fax: 0392 228 30 89
email: ktto@ktto.net

İçindekiler

İçindekiler	3	III. KKTC Tarım Sektörünün Dış Pazar Rekabet Gücü ve İhracat Fırsatları	26
Önsöz	4	Tarım Sektöründeki Temel Sorunlar.....	27
Yönetici Özeti	6	Tarım Sektöründe İhracat Fırsatları.....	29
Dünyada ve Kuzey Kıbrıs'ta Ekonomik Durum	6	Yeşil Hat Ticareti.....	31
Dönüşüme Hazırlık	7	AB Pazarı.....	32
KKTC Tarım Sektörünün Dış Pazar Rekabet Gücü ve İhracat Fırsatları	8	Küresel Organik Ürün Pazarı	32
I. Giriş	10	Birleşik Krallık Pazarı.....	33
Küreselleşme, Ekonomik Bağımlılık ve Kırılganlık .	10	Türkiye Cumhuriyeti Pazarı.....	33
Küresel Kırılganlığın Arttığı Ortamda Kuzey Kıbrıs .	10	Kuzey Kıbrıs: Ne Yapmalı?	34
Ekonomi Değerlendirme Anketi.....	12	IV.Ekler	36
Öncelikli Ekonomi Politikaları	15	Ek 1: Ekonomi Değerlendirme Anketi	36
II. Dönüşüme Hazırlık Metodolojisi	16	Ek 2: Dönüşüme Hazırlık Puanlama Esasları	41
Dönüşüme Hazırlığın Ölçüm Yöntemi	17	Ek 3: Ülke Öncelik Puanları	42
Dönüşüme Hazırlıkta Ülke Puanları	17		
Kuzey Kıbrıs'ın Dönüşüme Hazırlık Performansı....	23		

Önsöz

Değerli Okuyucu,

Kıbrıs Türk Ticaret Odası olarak, bu yıl Kuzey Kıbrıs Rekabet Edebilirlik Raporu'nun on üçüncüsünü yayınlıyor olmanın gururunu yaşıyoruz.

2020 yılının Mart ayı ile birlikte adamızı da etkisi altına alan Covid-19 salgını nedeniyle ekonomik aktivitelerin durduğu ve bunun, dış talebe dayanan bir ekonomiye sahip olan KKTC'de büyük olumsuzluklara neden olduğu hepimizin malumudur.

Ne yazık ki, salgının etkisinden kurtulmaya çalışırken kurların yükselişinden ve dünyadaki enflasyonist gelişmelerden kaynaklanan yeni bir fırtınaya tutulduk. Döviz kurlarındaki yükseliş, tedarik sorunları, uluslararası emtia fiyatlarının ve navlun maliyetlerinin yükselmesi ile birleşince enflasyon baskısı daha da artmış, iş hacimlerinin daralması özel sektörün krize karşı dayanıklılığını azaltmıştır.

Bu gelişmeler işletmeleri olumsuz etkilemekte, cirolar düşmekte, masraflar artmaktadır. Her işletme, bu gibi durumlarda cirosunu koruyacak önlemler alır ve karından fedakarlık etmeye başlar ama bir süre sonra bu önlem de yetersiz kalır ve işletmeler kapanmaya veya küçülmeye başlar; istihdam azalır ve insanlar işsiz kalır.

Bu süreçte öncelikli olarak işsizliği önlemek, istihdamı korumak ve ekonomik aktivitelerin devamlılığını sağlamaya yönelik destek ve kredi programları uygulayarak büyümeyi tetikleyecek önlemler alınmalıdır.

Bu kapsamda, istihdamın korunması ve işsizliğin önlenmesi amacıyla yürürlüğe konulan sosyal sigorta prim desteği revize edilerek, özellikle krizden doğrudan etkilenen sektörler için 2022 yıl sonuna kadar %100'e oranına yükselmeli, diğer işletmeler için ise en az %75'e çıkarılmalıdır. İşletmelerin işletme sermayesi sorunlarının giderilmesi ve ekonomik aktivitelerinin devamlılığının sağlanabilmesi için faaliyetlerinin finansmanına yönelik, faiz destekli ve

ödemesiz dönemli kredi paketi hazırlanmalı ve sektör farkı gözetmeksizin uygulanmalıdır. Uluslararası navlun fiyatlarındaki yükseliş piyasadaki ürünlerin maliyetlerini artırmaktadır. Piyasanın ucuzlatılması hedefi doğrultusunda gümrüklerde alınan bütün vergi ve harçlar FOB bedeli üzerinden hesaplanmalıdır.

Bunlar sadece alınabilecek önlemlerden bazılarıdır. Odamız başta kamu reformu olmak üzere, reformların önemini her vesileyle vurgulamaktadır. Bu süreçte kapsayıcı ve güçlü bir ekonomik toparlanmanın sağlanması için reformlar önceliklendirilerek hayata geçirilmelidir. Bu reformların, kamusal hizmetlerin etkinliğini artırması ve çalışma saatlerinin özel sektör ile uyumlu hale getirmesi; kamusal sağlık ve eğitim hizmetlerine erişimi kolaylaştırması; kayıt dışılığı azaltırken enflasyon muhasebesi uygulamasına geçerek kayıt altındaki işletmeleri enflasyona karşı koruması; teşvik sistemini yeniden düzenleyerek kamu kaynaklarını korurken teşviklerin hedefine ulaşmasını sağlaması ve yeni bir toplu taşıma sistemi ile ulaşım maliyetlerini düşürmesi gerekmektedir.

Rekabet Edebilirlik Raporumuzda bu yılın teması, KKTC tarım sektörünün dış pazar rekabet gücü ve ihracat fırsatlarıdır. Pandemi süreci boyunca ve sonrasında ortaya çıkan gıda kıtlığı, arz zincirindeki kırılma ve iklim değişikliğine bağlı yaşanan aşırı fiyatlar, tarımsal üretimin önemini göstermektedir. Ayrıca, Türkiye'den gelen suyun KKTC tarım sektörü için yeni bir sayfa açacağı aşikardır.

Bu yılki tema konusuyla, mevcut üretilen tarımsal ürünlerin yanı sıra, yüksek katma değerli ve avantajlı olunabilecek tarımsal ürünler için yeni stratejilerin belirlenmesi ile tarım sektörünün dış pazar rekabet gücü üzerine görüş ve öneriler sunulmaktadır.

Bu yılki raporumuzu Doğu Akdeniz Üniversitesi akademisyenleri Prof. Dr. Mustafa Besim, Doç. Dr. Kamil Sertoğlu ve Yrd. Doç. Dr. Yenal Süreç kaleme almıştır. Kendilerine ve katkı koyan herkese teşekkürlerimi sunarım.

Kıbrıs Türk Ticaret Odası her zaman olduğu gibi KKTC ekonomisine katkı koymak üzere projeler ve politika önerileri geliştirmeye devam edecektir.

Saygılarımla,

Turgay Deniz

Kıbrıs Türk Ticaret Odası Başkanı

Yönetici Özeti

Dünyada ve Kuzey Kıbrıs'ta Ekonomik Durum

2009 yılında yaşanan ABD kaynaklı Küresel Finansal Kriz, 2019 yılı sonu Çin'de baş gösteren ve tüm dünyayı saran COVID-19 ve son olarak Şubat 2022 de başlayan Rusya-Ukrayna savaşı ile yaşananlar dünyanın artık büyük bir köyden ibaret olduğunu göstermektedir. Yerel ve bölgesel sorunlar kısa sürede küresel sorun olabilmektedir. Ne yazık ki Rusya-Ukrayna savaşı, COVID-19, iklim değişikliği ve enerji şoku nedeniyle zayıflamış küresel gıda sistemini fazlasıyla zorlayacaktır. Gelenen aşamada, küresel düzlemde konjonktürel olarak yaşanan ekonomik sorunların başında yüksek enflasyon ve ekonomide daralma riski gelmektedir. Yani bir başka ifadeyle, savaşın patlak vermesiyle stagflasyon yaşanma riski fazlasıyla artmıştır.

Son çeyrek asırdır yaşananlar bizlere önümüzdeki dönemin de pek istikrarlı ve krizsiz geçmeyeceğini göstermektedir. Artan küresel ısınma, salgın sorunları ve küreselleşmenin getirdiği ekonomik bağımlılık dünya ekonomilerini daha kırılgan bir hale getirmiştir. Bunun için gelenen aşamada tüm ülkeler küresel sorunları birlikte ele almalı ve devam eden küresel salgın, Ukrayna'daki savaş, jeo-ekonomik şoklar ve iklim değişikliği dahil dünyanın en acil sorunlarına çözümler bulmak için çalışmalıdır.

Türkiye ile para birliğinde olan KKTC, TCMB'nin uyguladığı para politikalarından doğrudan etkilenmektedir. Kuzey Kıbrıs, üretim imkanları sınırlı, piyasaları sığ ve mal ithalatına fazlasıyla bağımlıdır. Bunun yanında kurun fiyat geçişkenliği yüksektir. Kamu maliyesindeki yapısal sorunlardan oluşan bütçe açıklarının karşılanması için fonlarda yapılan artışlar ve bahsedilen diğer sorunlar yıllık enflasyonun 2022 Mayıs ayı sonunda %98.2'ye ulaşmasına neden olmuştur. Küresel düzlemde devam eden riskler ve KKTC'nin kendi çapında enflasyonla mücadelede politikadan yoksun olması ülkede enflasyon sorununun devam edeceğini işaret etmektedir.

KKTC pandemi sürecine hem konjonktürel hem de yapısal olarak zayıf bir ekonomik yapı ile girdi. 2018-19 yıllarında yaşanan düşük oranlı ekonomik büyüme, yine aynı dönemde kur ve enflasyon sorunu ile para piyasalarında artan riskler, KKTC ekonomisini pandemi sürecinde hazırlıksız yakalamıştır. Ekonomik ve yapısal sorunlar yanında pandemi dönemi başlangıcından beridir

hükümetlerde de istikrar sağlanamamıştır. Yaşanan pandemiye karşı hükümetlerin etkin, tutarlı ve sonuç alıcı kararlar alamamış olmaları krizin derinleşmesine ayrıca neden olmuştur. Bunun yanında Türkiye ile gerçekleştirilen ve bütçede yer alan mali desteğin hükümetlerin refomları hayata geçirememesinden dolayı zamanlı ve tam olarak sağlanamaması maliyede sıkıntı yaratmış, maliyenin asgari yükümlülüklerini yerine getirmek için iç borçlanmayı artırmasına ve fon gibi dolaylı vergilerin artışlarına başvurmasına neden olmuştur.

Ülke ekonomisindeki son gelişmeleri işletmeler gözüyle de değerlendirebilmek adına Kıbrıs Türk Ticaret Odası (KTTO) üyelerine telefon yöntemiyle anket düzenlenmiştir. Ankete katılan 201 KTTO üyesinin %41.8'i Lefkoşa, 22.9'i Gazimağusa, %19.4 Girne, %6.5 İskele, %5.5 Güzelyurt ve %4'ü Lefke'dendir. Her ne kadar da TL cinsinden firma satışları ankete katılan 134 (%66) firma için son bir yıl içerisinde artış gösterse de aynı dönemde ankete katılan firmaların % 36.8'i faaliyetlerinin azalarak devam ettiğini, %45.27'nin aynı düzeyde, ve yalnızca %17.9'un artarak devam ettiğini belirtmiştir. Ankete katılan işletmelerin sırası ile %83.3'ü vergi yükünün %74.5'ün de istihdam yükünün arttığını belirtmişlerdir. Daha da kötüsü, ankete katılan firmaların %88'i 2022 yılı içerisinde vergi yükünün değişik oranlarda, %25'ten %100'e kadar artacağı beklentisi içerisindeyler. Krediyi kullananların %45.5'i var olan borçlarını ödemek ve %39.7'i işletme sermayesi için kullanmış ve işletmelerin yalnızca %14.7'si krediyi yatırım için kullanmıştır. Bu aslında işletmelerin pandemi döneminde daralan faaliyetleri nedeniyle likidite sıkıntısına girdiklerini, yükümlülüklerini yerine getirmekte zorlandıkları ve yalnızca var olan faaliyetlerini sürdürebilmek ve hayatta kalabilmek için krediye başvurduklarını göstermektedir. İşletmelerin %50.8 ekonomide iyileşmenin başlayacağını, %36.2'sinin kötü olmaya devam edeceğini ve %12.6'sı ise ekonominin daha da kötü olacağını düşünmektedir. Toplamda iyi olacak ve kötü olacaklar neredeyse eşit orandadır. Bu tespit son 2 yıldır ekonomide yaşanan belirgin gerilemenin ve 2022 yılı başından itibaren toparlanmanın tam olarak yaşanmaması olarak değerlendirilebilir. Ankete katılan işletmeler, Hükümetten öncelikli olarak

vergi yükünün hafifletilmesini, istikrarın sağlanması ve enflasyonla mücadele etmesini talep etmektedir.

KKTC için yaşanan ana sorunlara yönelik icraat öncelikli ekonomik politikalar geliştirilmelidir. Enflasyonla mücadele için icraatın net ve anlaşılır bir politika ortaya koyması gerekmektedir. Maliye politikasının kısa, orta ve uzun vadeli olacak şekilde daha detaylı ve ince düşünülerek ekonomi yönetiminde etkin kullanımı sağlanmalıdır. Özellikle vergi ve fon politikalarının net bir şekilde ortaya konulması ve işletmelerin önümüzdeki dönemde ne ile karşılaşacaklarını öğrenmeleri gerekmektedir. Harcamalar tarafında 2022 yılının ilk 5 ayında yaşananlar da dikkate alınarak ek bütçe yaşanan sorunlara çözüm bulmaya yönelik yapılmalıdır. İstikrarsızlık ve enflasyondan en fazla etkilenen düşük ve orta gelir gruplarına yönelik destekleyici politikalar geliştirilerek bu kesimler desteklenmelidir. Kamu maliyesi açıklarını karşılamak için başvuru fon ve vergi ayarlamaları, yarattığı enflasyon ve piyasayı bozucu olumsuz etkiler de dikkate alınarak düzenlenmelidir.

Dönüşüme Hazırlık

Yaklaşık yirmi yıldan bu yana her yıl düzenli olarak Dünya Ekonomik Formu tarafından yapılmakta olan Küresel Rekabet Edebilirlik çalışması pandemi nedeniyle ilk kez olarak kesintiye uğramıştır. Pandemi döneminde oluşan olağanüstü koşullar ve bunun yarattığı belirsizlik nedeniyle çalışmaya geçen yıl "Özel Sayı" ile devam edilirken, Dünya Ekonomi Formu bu yıl rapor çıkarmamıştır. Kıbrıs Türk Ticaret Odası da geçen yıl rapor yayınlamamış ve bu yıl bu Özel Sayı ile devam etme kararı almıştır. Pandemi döneminin ortaya çıkardığı belirsizlikler yanında, değişen toplumsal ihtiyaçlar ve tüketim kalıpları ile artan teknoloji kullanımı gibi unsurlar özel sayıda özel bir tema kullanılmasını getirmiştir. Özel Sayıda pandemi ve buna bağlı ekonomik şoklar yanında dünyada milyonlarca insanı ve işletmeyi etkileyebilen bu tür beklenmedik şoklara karşı hükümetlerin acil tedbirler alabilme kapasiteleri ile orta ve uzun vadede "dönüşüme hazırlık" kapasiteleri puanlanmıştır.

Dünya Ekonomi Formu Özel Sayısında ülkelerin bahse konu değişime ne kadar hazır olduklarını çeşitli açılardan ele alarak irdelemiştir. Ülkeler için dönüşümü sağlayacak politika alanları dört ana kategoride toplandı. Bunlardan birincisi fiziki (çevresel) ve kurumsal sürdürülebilirlik sağlanabilmesi açısından kurumların ve fiziki altyapıların ele alındığı "Kurumsal ve fiziki altyapıyı canlandırma

ve dönüştürme" politika alanıdır. Bu kapsamda ulaşım, iletişim, enerji gibi fiziki alt yapı kapasiteleri ile hükümetlerin mali ve parasal politika uygulama kapasiteleri yani genel anlamda yönetim kapasitelerini kapsamaktadır. İkinci politika öncelik alanı üretimin temel bileşeni konumundaki beşeri sermayenin yeni gelişen ihtiyaçlara adapte edilmesini öngören "Beşeri kaynakların canlandırılması ve dönüştürülmesi" politika öncelik alanıdır. Gelişen teknoloji ve yeni üretim modelleriyle birlikte farklı beceri ihtiyaçları ortaya çıkmaktadır. İşgücü piyasalarında yeni beceri talepleri dikkate alınarak başta eğitim sistemi ve müfredatların dönüşümü ile işgücünün sağlık ve bakım ihtiyaçlarının da yenilenerek dönüştürülmesi hedeflenmektedir. Üçüncü politika öncelik alanı piyasaların dönüştürülmesi ve kaynak dağılımının etkin bir şekilde dağılımının sağlanabilmesini hedefleyen "Piyasaların canlandırılması ve dönüştürülmesi" politika öncelik alanıdır. Özellikle teknolojik dönüşüm ile yeni gelişen sanal işletmelerin ve platformların piyasayı ele geçirmelerinin önlenmesi, kaynaklara adil erişimin sağlanması yoluyla tüketici refahını artırılması hedeflenmektedir. Dördüncü politika öncelik alanı ise "Inovasyon ekosisteminin canlandırılması ve dönüştürülmesi" olarak belirlenmiştir. Bu alanda da hükümetlerin daha fazla kamu özel ortaklığında Ar-Ge yatırımları, yenilik ve buluşların desteklemesi, işletmeleri daha yenilikçi, eşitlikçi ve katılımcı kılacak yönde dönüştürülmesine yönelik politika geliştirilmesi önerilmektedir.

Geçmiş yıllarda Rekabet Edebilirlik çalışmalarında 130-140 arası ülke dahil edilirken, 2020-2021 dönemi Özel Sayıdaki değerlendirmeye çoğu OECD üyesi sadece 37 ülke dahil edilmiştir. Bunun nedenlerinden biri değerlendirmeye alınmayan ülkelerin çoğunda Özel Sayıdaki hesaplamalarda kullanılan Göstergelerin birçoğunun bulunmamasıdır. Yine Özel Sayıda geçmiş yıllardan farklı olarak ülkelerin Dönüşüme Hazırlık puanları hesaplandıktan sonra ülkeler herhangi bir sıralamaya tabii tutulmamışlardır. Her ülkenin skoruyla ilgili analizlerde dönüşüme yönelik eksik yanları, güçlü yanları ile kısa ve orta vadede gerekli politika önerileri üzerinde durulmuştur. Ancak çalışmanın en çarpıcı sonuçlarından bir tanesi hiç bir ülkenin dönüşüme hazır olmadığıdır. Öte yandan çalışmada yer alan her ülkenin iyi durumda olduğu alanlar da söz konusudur. Mevcut göstergeler ve yönetici anketlerinde ortaya çıkan algıya dayalı olarak Kuzey Kıbrıs'ın da yargı bağımsızlığı, çalışma yaşamı ve sağlık harcamaları gibi alanlarda yeterli olmasa da diğer alanlara göre daha iyi performans gösterdiği söylenebilir.

KKTC Tarım Sektörünün Dış Pazar Rekabet Gücü ve İhracat Fırsatları

Pek çok küçük ekonomide olduğu gibi Kuzey Kıbrıs için de ekonominin lokomotifini hizmetler sektörüdür. Tarım gibi sektörler ise hizmetler sektörünün tamamlayıcı sektörleri olup hizmetler sektörünün ülkeye getirdiği paranın çeşitli şekillerde ülkeden sızmasını engelleme noktasında hayati öneme sahiptir. Tarım sektörü geleneksel olarak Kıbrıslı Türklerin de en önemli ekonomik faaliyetlerinden biri konumundadır. Tarım sektörü bugün gelinen aşamada tüm dünyada daha da önem kazanmıştır. Gerek pandemi süreci boyunca ve sonrasında ortaya çıkan gıda kıtlığı, arz zincirindeki kırılmaya ve iklim değişikliğine bağlı yaşanan aşırı fiyatlar göstermektedir ki tarımsal üretim bölgesel ve küresel sorunlara karşı daha hassas bir hale gelmiştir. Bu gerçeklerden yola çıkılarak bu yılki Özel Sayının tema konusu Kuzey Kıbrıs tarım sektörünün ihracat potansiyeline ayrılmıştır.

Kuzey Kıbrıs'ın sınırlı ihracat potansiyelinin ana damarını teşkil eden tarımsal ürünler için Türkiye'den gelen suyla birlikte yeni bir sayfa açıldığı aşıkardır. Bu noktadan hareketle tarımda hem yeni stratejilere, hem de gelecek olan suyu yüksek katma değerli ve tarım sektörünün sahip olduğu avantajları realize edecek yeni alanlarda kullanmak gerekmektedir. Günümüz ülke koşulları, üretim maliyetleri, kapasite vs. gibi unsurlar dikkate alındığında KKTC'nin; sınırlı ihracat potansiyelini katma değerini en yüksek olduğu alanlara yönlendirmesini gerekli kılmaktadır. Ülkeye yakın ihracat pazarları da düşünüldüğünde bu alanların başında niş ürünler ve organik pazar gelmektedir. Bu noktada özellikle taze meyve-sebze alanında ihracat potansiyelinin yüksek olduğu düşünülmektedir. Özellikle Avrupa Birliği ve İngiltere gibi gelir düzeyi yüksek olan ancak giriş standartları da bir o kadar yüksek olan pazarlara erişimi sağlayacak politikaların ortaya konması önem arz etmektedir.

Bu yılki Özel Sayı'da Dünya Ekonomi Formu'nun da ortaya koyduğu gibi ekonomiler için "dönüşüm" kaçınılmazdır. Kuzey Kıbrıs için de dönüşümün her alanda başlaması gerekirken tarım sektörünün bunun dışında kalması düşünülemez. Mevcut tarımsal politikalarda ısrar edip **Türkiye'den gelen suyu mevcut ürün deseninde kullanmaya devam etmek, Kuzey Kıbrıs'ın suyla birlikte oluşan potansiyelini hayata geçirmemek; yani dış ticarete fırsatları göz ardı etmek olacaktır.** Bu bağlamda ilgili bakanlık tür değişimini politikalarının özüne koymalı ve dış ticarettten en üst düzeyde kazanç sağlanacak alanların

üretimine yönelik olarak ülkenin üretim faktörlerini yönlendirmelidir.

2020 yılında dünyayı etkisi altına alan pandemi süreci ve sonrası gelişmeler tüm sektörlerde olduğu gibi tarım sektöründe de farklı bir dünyaya evrildiğimizi göstermektedir. Pandeminin sebep olduğu sıkıntılara ek olarak, 2022 yılı itibarıyla Rusya-Ukrayna savaşı ve buna bağlı arz şokları küresel tarım pazarının işleyişini ileri düzeyde bozmuştur. Günümüz itibarıyla temel tarımsal ürünlerde ve girdilerde özellikle ulaşılabilirlik ve fiyat bağlamında olağanüstü bir belirsizlik durumu hâkimdir. Bu da sektördeki oyuncuların risk algısını aşırı artırmaktadır. **An itibarıyla serbest piyasa ekonomisinin en önemli unsuru olan fiyatlamaya davranışlarının tamamen bozulduğu günlerden geçmekteyiz. Tüm bu gelişmeler sonucunda dünya tarım piyasalarında son dönemlerin en büyük fiyat artışları görülmeye başlanmış ve günümüz dünyası büyük bir gıda krizi ile karşı karşıya kalmıştır. Tüm bu gelişmelerin ise çok büyük ekonomik, sosyal ve insani etkileri olacağı aşıkardır. Bu süreçte yaşayacağımız hasarın boyutunu da ülke ekonomisine yön veren hükümetler belirleyecektir.**

Dr. Mustafa Besim
Doğu Akdeniz Üniversitesi

Dr. Kamil Sertoğlu
Doğu Akdeniz Üniversitesi

Dr. Yenal Süreç
Doğu Akdeniz Üniversitesi

GİRİŞ

Küreselleşme, Ekonomik Bağımlılık ve Kırılganlık

Küresel Kırılganlığın Arttığı Ortamda Kuzey Kıbrıs

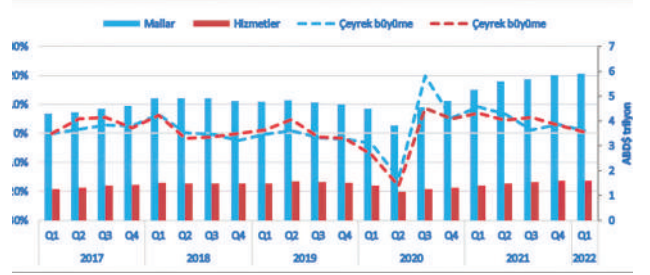
Ekonomi Değerlendirme Anketi

Öncelikli Ekonomi Politikaları

Küreselleşme, Ekonomik Bağımlılık ve Kırılganlık

Son yüz yılda ekonomiler arası ticaret, ekonomik iş birlikleri ve finansal etkileşim fazlasıyla artmıştır. Küreselleşme olarak tanımlanan bu olgu ülkelerin ekonomik gelişimine büyük ölçüde yardımcı olarak yaşam standartlarını iyileştirmiş ve hayat kalitesini artırmıştır. Küresel düzlemde yaşanan bu etkileşim gerek ülkeler arası antlaşmalar gerekse çok uluslu oluşturulan Birleşmiş Milletler (BM), Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü ve bunun yanında Avrupa Birliği, Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA) gibi bölgesel oluşumların öncülüğünde gerçekleşmiştir. Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) kaynaklarına göre 2021 yıl sonu itibarıyla dünya mal ve hizmet ticareti \$28.5 trilyon ABD dolarına ulaşmıştır.

Şekil 1.1 Dünya Mal ve Hizmet Ticareti (2017-2022)

Kaynak: BM UNCTAD 2022

Yine aynı dönemde ülkeler arası sermaye hareketlerinin kolaylaşması için yapılan esnemeler ile engellerin kaldırılması ve bunun yanında teknoloji-iletişim alanındaki gelişmeler küresel sermaye akışını artırmış ve 2021 yılının ikinci yarısında 77.5 milyar ABD dolarına ulaşmıştır. Her ne kadar da küreselleşme tüm ekonomilerin kalkınmasına eşit oranda fayda sağlamadıysa da ülkelerin karşılıklı bağımlılığını (interdependence) artırmıştır. Bu bağımlılık özellikle ABD, Çin, Japonya ve Almanya gibi dünyanın önde gelen büyük ekonomilerde yaşanan ekonomik gelişmeler ve aldıkları kararlar bütün dünya ekonomilerini etkiler duruma gelmiştir. Özellikle dışa mal-hizmet satarak ve dıştan sermaye girişi ile ekonomik büyümeyi finanse eden ağırlıklı olarak gelişmekte olan ülkeler bahse konu büyük ekonomilerdeki gelişmelerden görece olarak daha fazla etkilenmektedirler. 2009 yılında yaşanan ABD kaynaklı Küresel Finansal Kriz, 2019 yılı sonu Çin'de baş gösteren ve tüm dünyayı saran COVID-19 ve son olarak Şubat 2022 de başlayan Rusya-Ukrayna savaşı ile yaşananlar dünyanın artık büyük bir köyden ibaret olduğunu göstermektedir. Ekonomik bağımlılık derecesinin yüksek olması nedeniyle yerel ve bölgesel sorunlar kısa sürede küresel sorun olabilmekte ve sorunun kaynağıyla hiçbir ilgisi

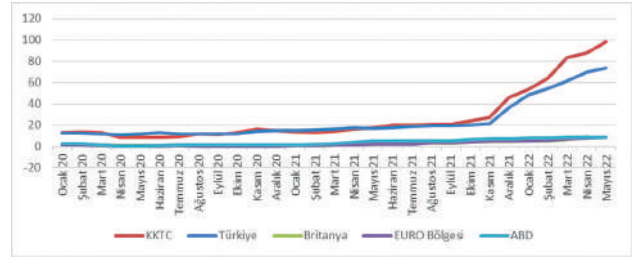
olmayan ülkeler ağır derecede mağdur olabilmektedirler. Rusya-Ukrayna savaşı, o bölgeden çok uzakta olan insanların hayatlarını mahvedecek ölçektektir.

Rusya-Ukrayna savaşı, COVID-19, iklim değişikliği ve enerji şoku nedeniyle zayıflamış küresel gıda sistemini fazlasıyla zorlayacaktır. Rusya ve Ukrayna'nın dünya tahıl ve tohum (kaloriler) üretiminin %12'ni sağlaması ve bu ticaretin büyük ölçüde durması nedeniyle sene başından itibaren tahıl fiyatlarında %53 artış yaşanmıştır. Bunun yanında Hindistan'da hava koşullarının iyi gitmemesi ve dünyaya ihracatını askıya alacağını açıklaması Mayıs ayında tahıl fiyatlarının %6 daha artmasına neden olmuştur. BM Genel Sekreteri António Guterres 18 Mayıs'ta yaptığı açıklamada önümüzdeki ayların yıllarca sürebilecek küresel gıda kıtlığı tehdidi altında olduğunu, temel gıdaların yüksek maliyeti nedeniyle yiyecek bulabileceğinden emin olamayan insan sayısının 440 milyon artarak 1,6 milyara çıktığını açıkladı.

Tartışmasız küreselleşme özellikle gelişmekte olan ülkelere önemli ölçüde büyüme kaynakları ve gelir yaratma imkanları sunmuştur. Yalnız bu süreçte gerekli tedbir ve önlemleri almayan, rekabet gücünü artırma konusunda sonuç alıcı adımlar atmayan; iç tasarrufu yetersiz, kamu maliyesi güçsüz, işletme sermayelerinin zayıf, asgari gıda üretiminde ve temel sağlık hizmetlerini sunmada başarısız olan ülkeler bu süreçten en ağır bedelleri ödeyecek olanlar olacaktır. Kırılgan ve rekabet gücü yetersiz ekonomiler dıştan gelecek şoklara karşı dirençli duramayacak, krizleri aşmak için kırılgan olmaları nedeniyle yaşanan küresel krizlerden daha fazla etkilenmiş ve önümüzdeki süreçte daha fazla etkileneceklerdir.

Küresel düzlemde konjonktürel olarak yaşanan ekonomik sorunların başında yüksek enflasyon ve ekonomide daralma riski gelmektedir. Yani bir başka ifadeyle, savaşın patlak vermesiyle stagflasyon yaşanma riski fazlasıyla artmıştır. COVID-19 ile mücadele için uygulanan genişletici para ve maliye politikalarının toparlanma sürecinde yarattığı aşırı talep enflasyonun önemli bir kaynağını oluşturmaktadır. Bunun yanında mal ve hizmetlerin arz edilmesinde, özellikle arz zincirinde yaşanan sorunlar enflasyonun oluşmasında ikinci ana neden olarak değerlendirilmektedir. Rusya-Ukrayna savaşının doğal gaz, tahıl gibi emtia fiyatlarının artmasına neden olması enflasyonun son 40 yılın en yüksek seviyesine çıkmasına neden olmuştur. ABD'nde Mayıs ayında yıllık enflasyon %8,6'ü bulurken, Euro bölgesinde %8,1 ve İngiltere'de %9'luk yıllık fiyat artışlarına işaret ediliyor. Euro bölgesi enflasyonunun yaklaşık dörtte üçü, hızla artan enerji ve gıda fiyatlarıyla açıklanmaktadır.

Şekil 1.2 Enflasyon (TÜFE, Ocak 2020-Mayıs 2022, %)

Kaynak: KKTC İstatistik Kurumu, Türkiye İstatistik Kurumu, Eurostat, OECD

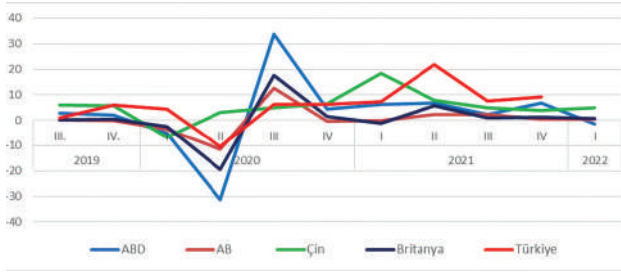
Aynı dönemde enflasyon Türkiye'de çok daha yüksek seviyelere 2022 Nisan sonu itibarıyla %73.5'e ulaşmıştır. Enflasyonu görsel olarak anlatan şekilden de görüleceği üzere Türkiye'de enflasyon pandemi döneminin başladığı aylarda %10 civarlarında seyrederken, küresel düzlemde yaşanan ekonomik toparlanmaya paralel bir şekilde Mart 2021 ayından itibaren toplam talep kaynaklı yükselmeye başlamıştır. 2021 yaz sonrasında Türkiye'de enflasyon ABD ve Avrupa'daki enflasyona göre %60'ları aşan bir farka ulaşmıştır.

Türkiye ile para birliğinde olan KKTC'de TCMB'nın uyguladığı para politikalarından doğrudan etkilenmektedir. Üretim imkanlarının sınırlı, piyasalarının fazla derin olmayan ve mal ithalatına fazlasıyla bağımlı olan KKTC, kurun fiyat geçişkenliğinin yüksek olması nedeniyle yüksek enflasyon yaşamıştır. Dış ticaretin döviz cinsinden olması, konut, otomotiv ve enerji fiyatlarının döviz cinsinden belirlenmesi nedeniyle kurlardaki artış ülkenin kendi yapısal sorunlarıyla birlikte enflasyon 2022 Mayıs ayında yıllık %98'e ulaşmıştır. Kamu maliyesindeki yapısal sorunların sonucunda oluşan açıkların karşılanması için yapılan fon artışları da enflasyona neden olmaktadır. Küresel düzlemde devam eden riskler ve KKTC'nin kendi çapında enflasyonla mücadelede politikadan yoksun olması ülkede enflasyon sorununun devam edeceğini işaret etmektedir.

COVID-19 ile başlayan pandemi bütün ekonomileri olumsuz etkilemiştir. Seçilmiş ülkelerin 2019 üçüncü çeyrek 2022 birinci çeyrek dönemini gösteren şekil 1.3'den de görüleceği üzere, 2020 birinci çeyreğinden başlayarak Dünyanın önde gelen ekonomilerinden ABD, Çin, AB, Büyük Britanya ve Türkiye'de ekonomik küçülme başlamış ve 2020 ikinci dönemde (Çin hariç) tüm ülkelerde yüksek oranlı ekonomik gerileme görülmüştür. Bu küçülme ABD'nde %31, Büyük Britanya'da %19'a varacak kadar yüksek oranda gerçekleşmiştir. Öncü ekonomilerin hızlıca

hayata geçirdikleri genişletici para ve maliye politikaları 2020'nin ikinci yarısında olumlu sonuçlar vermiş ve dünya ekonomileri toparlanma sürecine girmişlerdir. Ülkelerin böylesi bir pandemi sürecini tecrübe etmiş olmaları ve sürecin üretim ağına ve arz ile talep kanallarına ağır hasar vermesi, toparlanma yaşansa da ekonomik istikrara kavuşması kolay olmayacaktı. Nitekim, toparlanma sürecinde aşırı talep ve özellikle arz zincirindeki aksaklıklar bazı ülkelerin gelir yaratmada sorun yaşamasına neden olmuştur. Özellikle AB ülkeleri ile Britanya 2021 ilk çeyreğinde ekonomide küçülme yaşamıştır. Bunun yanında enflasyon gibi istikrarsızlığa neden olan olgular da ortaya çıkmıştır.

Şekil 1.3 Ekonomik Büyüme
(Seçilmiş Ülkeler, 2019 III.- 2022 I. Dönemi Çeyrek, %)

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, Eurostat, OECD

Bunun ötesinde pandemi sürecinde özellikle turizm, havacılık, otomotiv ve konut- inşaat alanında olan işletmelerin önemli ölçüde kayıplara uğramasına neden olmuştur. Diğer taraftan elektronik ticaret, bilgi teknolojileri, kişisel ve sağlık bakımı ve tartışmasız gıda üretimi ve satışını yapanlar ile sağlık ürünleri ve hizmetleri sunanlar da süreçten en çok kazançlı olarak çıkmışlardır. Mikro bazlı bu tespitin makro seviyede ülkeler için de değerlendirecek olursak; turizm, konut vb. hizmetlere dayalı ekonomilerin pandemide en fazla kaybedenler olduğu ortaya çıkmıştır. Yaşanan pandemi tecrübesi ekonomilerde üretim kalıplarının farklı boyutlara girmesine teknoloji kullanımı ile de farklı tüketim davranışlarının oluşmasına neden olmuştur. Özellikle esnek ekonomiye sahip ve rekabet gücü yüksek olan ekonomiler bu süreçte erken uyum sağlamaya başlamıştır. Yalnız üretim ve işgücü piyasasında esnekliğin olmadığı ekonomilerde ise önemli ölçüde üretim kaybına ve işsizliğin artmasına neden olmuştur. Son olarak 2022 Şubat ayında patlak veren Rusya-Ukrayna savaşı nedeniyle küresel düzlemde dünya ekonomisi toparlanmakta zorlanmakta ve istikrarsızlığın devam edeceğini göstermektedir. Stagflasyon sorunu yanında gıda arzında oluşan riskler kıtlığa neden olacaktır.

Son çeyrekaşırdı yaşananlar bizlere önümüzdeki dönemin de pek istikrarlı ve krizsiz geçmeyeceğini göstermektedir. Artan küresel ısınma, salgın sorunları ve küreselleşmenin getirdiği ekonomik bağımlılık dünya ekonomilerini daha kırılgan bir hale getirmiştir. Gelecek ile ilgili beklentilerin net olmadığı bu süreçte işletmelerin doğru ve rasyonel karar vermeleri zor olacaktır. Artan risklerle birlikte işletmeler yatırım planlaması yapmakta zorlanmaktadır. Belli ki bahsi konular ülkelerin kendi çapında alacakları kararlarla halledilecek sorunlar değildir. Bunun için gelinen aşamada tüm ülkeler küresel sorunları ele almalı ve devam eden küresel salgın, Ukrayna'daki savaş, jeo-ekonomik şoklar ve iklim değişikliği dahil dünyanın en acil sorunlarına çözümler bulmak için çalışmalıdır. Bunu da yaparken yeni dünya düzeninde geliştirecekleri politikaların bahsedilen çevre, salgın ve ekonomik şoklara kalıcı çözümler getirecek politikalar olmalıdırlar. Ülkeler orta ve uzun vadede değişen koşullara kolay uyum sağlayabilecek kabiliyetleri geliştirirken, aynı zamanda dönüşüm için gerekli kapasiteleri de oluşturmaları gerekecektir.

Küresel Kırılganlığın Arttığı Ortamda Kuzey Kıbrıs

KKTC pandemi sürecine hem konjonktürel hem de yapısal olarak zayıf bir ekonomik yapı ile girdi. 2018-19 yıllarında yaşanan düşük oranlı ekonomik büyüme, yine aynı dönemde kur ve enflasyon sorunu ile piyasalarında artan riskler, KKTC ekonomisinin hazırlıksız yakalanmasına neden olmuştur. Bunun üzerine süre gelen bütçesel sorunlar, iş yapabilirliğin düşük olması, fiziki ve yasal altyapı eksiklikleri gibi yapısal sorunlar pandemi sürecinin ağır geçmesine neden olmuştur. Resmi verilere göre, KKTC ekonomisi 2020 yılında %16.2 küçülmüş, kişi başı GSYİH 10 bin ABD dolarına gerilemiştir. Hanehalkı işgücü anketine göre, toplam işgücünde 12 bine yakın bir küçülme yaşanırken, Sosyal Sigorta verileri kayıtlı çalışanların 119,568'den 2021 yılında 105,945'e gerilediğini göstermektedir. Kapanan iş yeri sayısı Mart 2020'de 116 iken; bu rakam Haziran'da aylık 125'e yükselmiştir. İthalata dayalı KKTC'de yaşanan talep daralmasıyla birlikte 2020 yılında ithalat 2019 göre 300 milyon ABD doları gerilemiş, 2021 yılı sonunda 2018 seviyesi olan 1.8 milyara ulaşamayacağı anlaşılmaktadır. Toplam talepte yaşanan daralmayla birlikte, kamu maliyesindeki gelir artışı gider artışının gerisinde kalmıştır. Bunun sonucunda 2020 yılındaki yerel açık 1 milyar 243 iken,

2021 yılında bütçe açığı artarak 1 milyar 489'a ulaşmıştır. KKTC mali açıdan sıkıntılı olması nedeniyle genişletici maliye politikaları uygulayamamış, krizden çıkış için daha fazla finans sektörü kaynakları ve kısıtlı ölçüde sosyal güvenlik fonlarının kullanılması tercih edilmiştir. Bankacılık sektöründen 1,5 milyara yakın yaratılan finansal kaynak ile işletmelere işletme sermayesi, kredilerin yapılandırılması / ertelenmesi, sosyal güvenlik prim desteği gibi yöntemlerle ekonomi yüzdürülmeye çalışılmıştır.

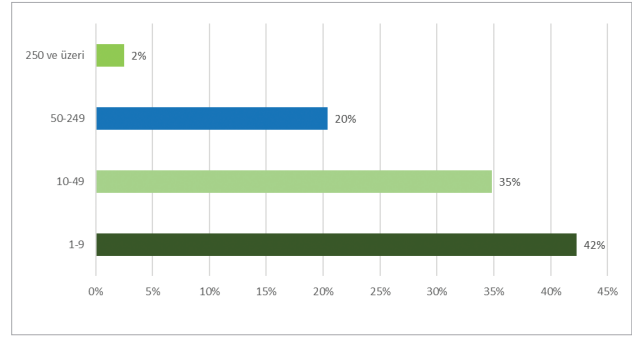
2021 yılı milli gelir rakamları açıklanmış olmasa da iş gücü, ithalat gibi verilerle ekonominin ancak çok düşük oranlı bir büyüme, dipten geri dönme yaşanacağını gösteriyor. 2020 yılında yaşanan küçülmenin telafisi için birkaç yıla ihtiyaç duyulacağı anlaşılmaktadır. Kurlardaki yükseliş ithalata bağımlı ve fiyatların dövize dayalı belirlendiği KKTC ekonomisini önemli ölçüde etkileyerek, aşırı yükselen enflasyon ile toparlanmaya çalışan toplam talebin yeniden daralmasına neden olmuştur. Maliye açısından zayıf olan KKTC, kurlardaki artışa karşın zamanında ve etkin cevap verememiştir. Bu durum belirsizliği artırdığı gibi tüketici yatırımcı için belirsizliğin artmasına neden olmuştur.

Belirtilen bütün ekonomik ve yapısal sorunlar yanında pandemi dönemi başlangıcından beridir hükümetlerde de istikrar sağlanamamıştır. Yaşanan pandemiye karşı hükümetlerin etkin, tutarlı ve sonuç alıcı kararlar alamamış olmaları krizin derinleşmesine ayrıca neden olmuştur. Bunun yanında Türkiye ile gerçekleştirilen ve bütçede yer alan mali desteğin hükümetlerin zamanında reformları hayata geçirememesinden dolayı zamanlı ve tam olarak sağlanamaması maliyede sıkıntı yaratmış, maliyenin asgari yükümlülüklerini yerine getirmek için iç borçlanmayı artırmasına neden olmuştur.

Ekonomi Değerlendirme Anketi

Ülke ekonomisindeki son gelişmeleri işletme gözüyle de değerlendirebilmek adına 2022 yılı Nisan ayında Kıbrıs Türk Ticaret Odası (KTTO) üyelerine telefon yöntemiyle anket düzenlenmiştir. "Ekonomi Değerlendirme Anketi" olarak isimlendirilen bu ankette, yayınlanmış makro istatistikler yanında, firmalardan son bir yıldır faaliyetlerindeki durumu öğrenmek ve özellikle gelecek ile ilgili beklentilerini anlamak amaçlanmıştır. Bu sayede yayınlanmış veriler desteklenmiş ve işletmelerden ekonomi ile ilgili güncel veri elde edilmiştir. Ankete katılan 201 KTTO üyesinin %41.8' i Lefkoşa, 22. 9'i Gazimağusa, %19.4 Girne, 6.5 İskele, 5.5 Güzelyurt ve %4'ü Lefke bölgesindedir.

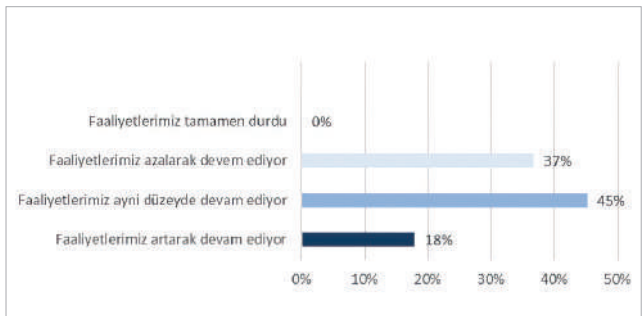
Şekil 1.4 Firmalarda Çalışan Sayısı

Örneklemedeki firmaların faaliyet alanları sırasıyla ticaret, imalat, yiyecek hizmetleri, bilişim ve telekomünikasyon hizmetleri, inşaat ve gayrimenkul gibi alanlar yanında taşımacılıktan konaklamaya, finans sigortacılık ve bankacılıktan kültür ve sanat eğlenceye kadar ekonominin tüm kesimlerini kapsayacak şekilde belirlenmiştir. KKTC'nin yapısına uygun işletmelerin % 42.29 1-9 kişi , %34.83'ün 10-49 kişi, %20.40'ın 50-249 kişi ve %2.49'u 250 kişi ile çalışmaktadır. Firmaların geçen yılki cirolarına bakılacak olursak, %47'sinin ciro su 3 milyonu, %32.16'sının 25 milyonu ve %20.10'nu 125 milyonu aşmamıştır.

Ankete katılan firmaların %36.8'i faaliyetlerinin azalarak devam ettiğini, %45.27'nin aynı düzeyde ve yalnızca 17.9'un artarak devam ettiğini belirtmiştir. Buda işletmelerin toparlanma sürecini pek de başarılı bir şekilde gerçekleştiremediklerini göstermektedir. Özellikle geçen yaz sonu kurdaki dalgalanma ile oluşan istikrarsızlığın 2020 pandemi sonrası toparlanmayı engellediğini işaret etmektedir.

Şekil 1.5 Son 1 Yıl İçerisinde Firmanın Faaliyeti

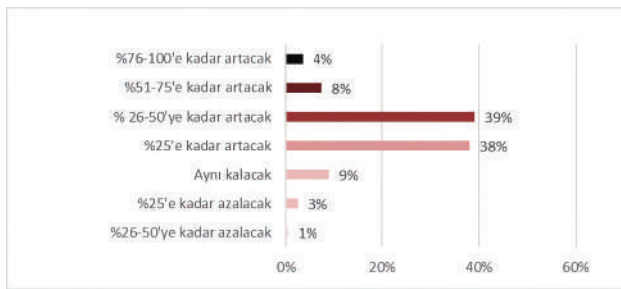

Yine aynı dönemde işletmelerin %66.67 çalışan sayısında bir değişikliğe girmemiş, yalnızca %17.69 firma çalışan sayısını azaltmıştır. İşletmelerin %41.21inin siparişleri bir önceki yıla göre aynı kalırken yalnız %27'sinde sipariş artışı olmuştur. Bu tespit ve son bir yıldaki faaliyetler ile ilgili cevaplar işletmelerin pandemi başlangıcından beridir yaşadıkları gerilemeyi tam olarak toparlayamadıklarını ve hala daha 2020 öncesine faaliyet seviyesine gelemediklerini göstermektedir.

Son dönemlerde artmayan gelir ve faaliyetlere karşın fon ve harçlarda yaşanan yüksek oranlı artışlar, işletmelerin bir önceki yıla göre vergi ve istihdam yükünün kendileri için artmasına neden olmuştur. Buna göre ankete katılan işletmelerin sırası ile %83.3'ü vergi yükünün %74.54'ün de istihdam yükünün arttığını belirtmişlerdir. Bu durum Hükümetin sosyal güvenlik prim desteği ve iş gücü piyasasına yaptığı diğer desteklerin yeterli olmadığı ve hedefine ulaşmadığını göstermektedir.

2022 ve gelecek ile ilgili anket sorularına işletmeler %73.5'nin satışlarında artış olacağını %80'e yakınının ise çalışan sayısında bir değişiklik olmayacağını belirtmiştir. Bu da aslında işletmelerin 2022 yılında toparlanmaya başlamayı beklediklerini göstermektedir. Diğer taraftan, işletmeler için son bir yıldır hissedilen vergi yükündeki artış, 2022 yılında da artarak devam edeceği beklentisi vardır. Ankete katılan firmaların %88'i 2022 yılı içerisinde vergi yükünün değişik oranlarda, %25 den %100'e kadar artacağı beklentisi içerisindeyler. Bu olumsuz beklenti, Devlet bütçesinin 2022 yılına yüksek bütçe açığı ile girmesi ve bu açığı finanse etmek için fon ve harç artırımına gidilerek karşılanabileceği beklentisidir. Bunun yanında, ekonomide toparlanıp toparlanamayacağını net olmaması, ve KKTC ekonomisini doğrudan etkileyen kurlardaki artış ve yaratacağı enflasyonun ve Ukrayna-Rusya savaşı ile küresel düzlemde risklerin artması, işletmeler açısından ek vergi yükü olarak yansyacağı beklentisi olarak açıklanabilir.

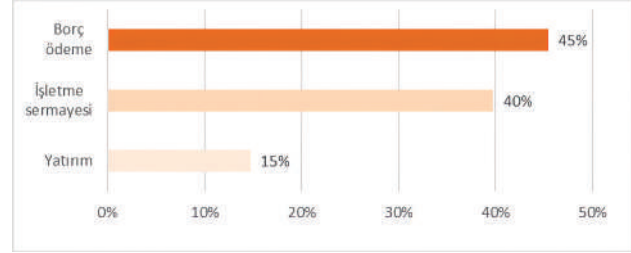
Şekil 1.6 Firmaların 2022 Vergi Yükü Beklentisi

Ankete katılan işletmelerin %42.5'inin son iki yılda kredi kullandığını, kredi kullanmayanların üçte ikisinin kendi öz sermayelerinin yeterli olmasından dolayı borçlanmadıklarını belirtmişlerdir. İşletmelerin sermaye açısından yeterli olması iyi bir gösterge olarak değerlendirilebilir ve ankete katılanların güçlü sermayeye sahip olduklarını söyleyebiliriz. Bunun yanında %21 oranında işletme kredi faizlerinin yüksek olması ve %8.26 ise teminat şartlarının ağır olması nedeniyle kredi kullanmadıklarını belirtmişlerdir. Krediyi kullananların %45.45'i var olan borçlarını ödemek ve %39.77'i işletme sermayesi için

kullandığını ve işletmelerin yalnızca %14.77'si krediyi yatırım için kullanmıştır. Bu aslında işletmelerin pandemi döneminde daralan faaliyetleri nedeniyle likidite sıkıntısına girdiklerini, yükümlülüklerini yerine getirmekte zorlandıklarını ve yalnızca var olan faaliyetlerini sürdürebilmek ve hayatta kalabilmek için krediye başvurduklarını göstermektedir.

Şekil 1.7 İşletmelerin Kredi Kullanma Amacı

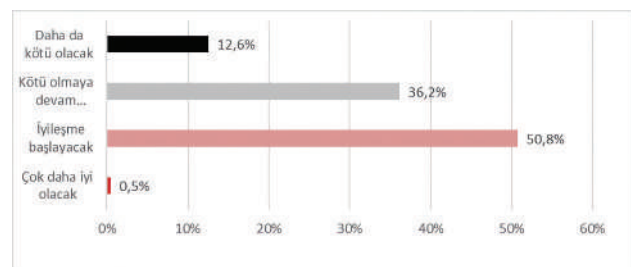

İşletmelerin önümüzdeki dönemde yarısından fazlası (%54.7) krediye ihtiyaç duymadıklarını, ihtiyacı olanların %60'a yakını daha fazla işletme sermayesi amaçlı 1 milyona kadar kredi kullanmak istediğini belirtmiştir.

İşletmeler 2022 yılı içerisinde öngördüğü 3 risk; döviz kurlarında dalgalanma (%66), yüksek vergi oranı (%51) ve enflasyondur (%46). Bu riskler son 2 yılda yaşanan ve aslında istikrarsızlığın ana kaynaklarıdır. Kurlardaki aşırı dalgalanma işletmelerin girdi maliyetlerini artırdığı gibi sattıkları yerine koymada zorlanmalarına, fiyatları belirlemede sıkıntı çekmelerine neden olmaktadır. Yüksek oranlı enflasyon yarattığı istikrarsızlık ve alım gücünde gerilemeye neden olmakta bu da tüketicilerin harcamalarını kısımaya ve dolayısıyla işletmelerin cirolarını olumsuz etkilemektedir.

Yaşanan bu istikrarsızlık ve belirsizlik işletmeleri 2022 yılı için öncelikli strateji olarak küçülmeyi önleme, iç pazar payını artırma ve sermayelerini güçlendirme olarak belirlemelerine neden olmuştur. İşletmelerin karar alma süreçlerinde gelecekle ilgili beklentileri büyük rol oynamaktadır. Bu bağlamda 201 işletmeye yapılan ankette, 2022 ikinci yarısı ve 2023 yılında ekonominin koşullarına ilişkin beklentileri aşağıdaki gibidir.

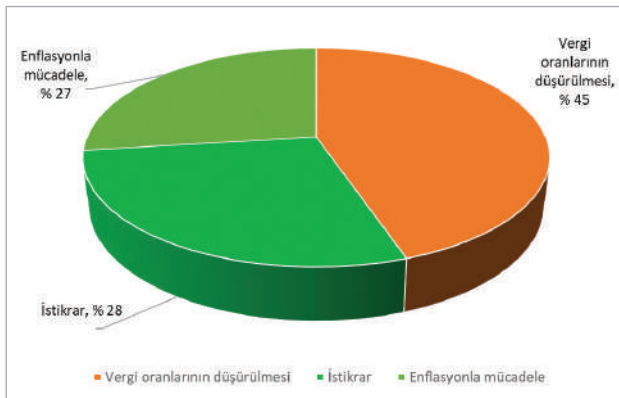
Şekil 1.8 İşletmelerin 2022 İkinci Yarısı ve 2023 Yılındaki Ekonomik Beklentileri

İşletmelerin %50.75 ekonomide iyileşmenin başlayacağını, %36.18'inin kötü olmaya devam edeceğini ve %12.56'sı ise ekonominin daha da kötü olacağını düşünmektedir. Toplamda iyi olacak ve kötü olacaklar neredeyse eşit orandadır. Bu tespit son 2 yıldır ekonomide yaşanan belirgin gerilemenin ve 2022 yılı başından itibaren toparlanmanın tam olarak yaşanmaması olarak değerlendirilebilir. Bunun yanında, Rusya- Ukrayna savaşı ve neden olduğu gıda arz sıkışıklığı, emtia fiyatlarındaki artış, enflasyon ve gelecek ile ilgili riskleri artması, işletmelerin gelecek ile ilgili belirgin olarak iyileşecek beklentisi oluşmasını engellemiştir.

Anketin son sorusu olarak işletmelere Hükümetten öncelikli beklentilerinin ne olduğu sorulmuştur. Aşındaki görselden de görüleceği üzere sırasıyla vergi oranlarının düşürülmesi, istikrar ve enflasyonla mücadele en önemli 3 beklenti olarak belirlenmiştir.

Şekil 1.9 İşletmelerin Hükümetten Öncelikli Üç Beklentisi

2020 yılı başında COVID-19 pandemi sürecinin başlaması ve ekonominin rekabet gücü ve kamunun ekonomiyi yздürmek için gerekli desteği yeterince ve zamanında yapamaması KKTC ekonomisinde toparlanma sürecini geciktirmiştir. Bunun yanında kurlardaki artışlar ve KKTC'de yaşanan Hükümet krizleri 2021 yılının krizden çıkışını Dünyadan ayırarak 2022 yılına ertelemiştir. 2022 yılının ikinci ayında başlayan Rusya Ukrayna savaşı, 2021 yılından beridir devam eden enflasyon ve istikrarsızlık sorununun daha da kötüleşmesine neden olmuştur. Savaş ile artan riskler ve küresel düzlemde oluşan enflasyon yerel sorunlarla birleşerek ülkede gelecek ile ilgili beklentileri de olumsuz hale getirmiştir. Enflasyon ve istikrarsızlığın yarattığı alım gücündeki gerileme, bütçe açıklarının finanse edilmesi için başvuru fon ve harç artışları, işletmelere ek vergi yükü olarak yansımıştır. Bu bağlamda, işletmeler Hükümetten eriyen alım gücüyle oluşan yükün hafifletilmesini ve bunun yanında yaşanan iç siyaset istikrarsızlığının sonlanması ve son olarak fiyat istikrarının yani enflasyonla mücadele talep etmektedir.

Son tahlilde, Dünyanın önde gelen ekonomilerinin artan enerji ve diğer emtia maliyetleri ile birlikte büyümelerinin yavaşlaması beklenmektedir. Dünya Bankasına göre, gelişmekte olan ülkeler gübre, gıda stokları ve enerji kaynakları kıtlığı göz önüne alındığında bu süreçten daha büyük zararlar çıkacaklardır. Dünyanın bir ekonomik fırtınaya giriyor olduğu ve stagflasyonu yaşayabilme ihtimalinin fazlasıyla arttığı ortadadır. KKTC bu fırtınaya mali olarak zayıf; yüksek bütçe açıkları ve borç stoku, ekonomik olarak istikrarsız; yüksek enflasyon ve çok oynak kur ile giriyor. Hükümet var olan sorunları çözme ve yaşananların yarattığı kayıpları giderme konusunda belirgin politikadan yoksundur. Bu durum haliyle başta hane halkları ve ekonomide gelir yaratmaya çalışan işletmeleri büyük ölçüde bir belirsizliğe itmektedir. İşletmeler gelecek ile ilgili kararlar almakta zorlanmakta özellikle sermaye yapıları zayıf olan işletmeler iflasa zorlanmaktadır. Bunun yanında istikrarsızlık özellikle düşük ve orta gelirli kesimi fazlasıyla etkileyecektir. Devam eden istikrarsızlık alım güçleri düşük olan kesimleri daha da fazla etkileyecek ve ülkede gelir dağılımının daha da bozulması toplumsal sorun haline dönüşmesine neden olacaktır. Bu durumda, icraat KKTC'nin geleceği ile ilgili yaşanan sorunlara doğrudan çözümler bulma yolunda net politikalar geliştirmeli ve bunları ilgili kesimlerle paylaşarak belirsizliğin asgariye indirilmesine çalışmalıdır.

Öncelikli Ekonomi Politikaları

KKTC Hükümetleri yaşanan ekonomik sorunları önceliklendirmeli ve bunlara yönelik etkin adımlar atmalıdır. Bunların en başında enflasyon sorunu gelmektedir. Enflasyonla mücadelede icraatın net ve anlaşılır bir politika ortaya koyması gerekmektedir. Bunun yanında maliye politikasının kısa, orta ve uzun vadeli olacak şekilde daha detaylı ve ince düşünülerek ekonomi yönetiminde etkin kullanımı sağlanmalıdır. Özellikle vergi ve fon politikalarının net bir şekilde ortaya konulması ve işletmelerin önümüzdeki dönemde ne ile karşılaşacaklarını öğrenmeleri gerekmektedir. Harcamalar tarafında 2022 yılının ilk 5 ayında yaşananlar da dikkate alınarak ek bütçe enflasyon gibi ana sorunların yarattığı olumsuzlukları minimize etmek için oluşturulmalıdır.

İstikrarsızlık ve enflasyondan en fazla etkilenen düşük ve orta gelir gruplarına yönelik etkili politika geliştirilerek bu kesimler desteklenmelidir. Bütçe açıklarını karşılamak için başvuru fon / vergi ayarlamalarının yarattığı olumsuzluklar çalışılarak, enflasyon ve piyasanın genelini en az etkileyecek politikalarla başvurulmalıdır.

DÖNÜŞÜME HAZIRLIK METODOLOJİSİ

Rekabet Edebilirlik Yerine Dönüşüme Hazırlık

Dönüşüme Hazırlığın Ölçüm Yöntemi

Dönüşüme Hazırlıkta Ülke Puanları

Kuzey Kıbrıs'ın Dönüşüme Hazırlık Performansı

Rekabet Edebilirlik Yerine Dönüşüme Hazırlık

Dünya Ekonomi Formu zaman zaman değişen ekonomik ve sosyal koşullara bağlı olarak Rekabet Edebilirlik metodolojisini yenilemektedir ancak geçen yıl yayınlanan Özel Sayı, mevcut Rekabet Edebilirlik metodolojisini güncellemek yerine muhtemelen sadece bir defalık kullanılacak olan özel bir çalışma olarak ele alınmıştır. Pandemi döneminde yaşanan beklenmedik gelişmeler nedeniyle bu özel sayıda ağırlıklı olarak hükümetlerin ani gelişen durumlar karşısında kısa ve orta vadedeki hazırlıklı olma kapasiteleri ile önümüzdeki süreçte ekonomik dönüşümü başarabilme kapasiteleri hesaplanmaya çalışılmaktadır.

Dünya Ekonomik Formu Özel Sayısında ülkelerin krizden çıkış ve yeniden büyüme trendine girebilme kapasitelerini dört alandaki mevcut kapasitelerine ve bu alanlardaki dönüşüme hazırlıklarına göre değerlendirmektedir. Seçilen ülkelerin pandemi öncesi dönemdeki politika öncelikleri yanında pandemiden çıkış politikaları ve sonrasında oluşacak koşullara göre ülkelerin dönüşüme hazırlığı ve ekonomik canlanma potansiyelleri ele alınmaktadır. Krizi aşmak ve sürdürülebilir bir canlanma yaratarak ülkeleri dönüşüme hazırlayacağı öngörülen dört temel politika öncelik alanları sırasıyla şunlardan oluşmaktadır;

- i. Kurumsal ve fiziki altyapıyı canlandırma ve dönüştürme
- ii. Beşeri kaynakları canlandırma ve dönüştürme
- iii. Piyasaları canlandırma ve dönüştürme
- iv. İnovasyon ekosistemini canlandırma ve dönüştürme

Belirlenen öncelik alanları ekonominin işleyişi açısından dört temel alandaki politikalara dayandırılmaktadır. Bunlardan birincisi çevresel sürdürülebilirlik sağlanabilmesi açısından kurumların ve fiziki altyapıların ele alındığı **“Kurumsal ve fiziki altyapıyı canlandırma ve dönüştürme”** politika alanıdır. Kurumsal ve fiziki yapıların canlandırılması ve dönüştürülmesi kapsamında ulaşım, iletişim, enerji gibi fiziki alt yapı kapasiteleri ile hükümetlerin mali ve parasal politika uygulama kapasiteleri, yani genel anlamda yönetim kapasitelerini kapsamaktadır. Dolayısıyla bir ülkenin dönüşüm ve canlandırma kapasitesi sadece ekonomik büyüme rakamları göz önüne alınarak değerlendirilmeyerek, kurumsal üst yapılar ve sürdürülebilirlik hedefleri de göz önüne alınarak değerlendirilmektedir.

Dönüşüme hazırlık ölçümünde ikinci politika öncelik alanı üretimin temel bileşeni konumundaki beşeri sermayenin yeni gelişen ihtiyaçlara adapte edilmesini öngören **“Beşeri**

kaynakların canlandırılması ve dönüştürülmesi” öncelik alanıdır. Burada konu edilen beşeri sermaye, sayısal nitelikli işgücünden ve insan sayısından öte mevcut işgücünün beceri, tecrübe ve eğitim düzeyini ifade etmektedir. Gelişen teknoloji ve yeni üretim modelleriyle birlikte farklı beceri ihtiyaçlarının ortaya çıktığı ve çıkmaya devam edeceği anlaşılmaktadır. İşgücü piyasalarında işletmeler tarafından ortaya çıkan yeni beceri taleplerinin dikkate alınarak eğitim sisteminin dönüşümünün planlanması yanında dönüşüme destek politikalarının geliştirilmesi de bu alanda ele alınmaktadır. Bu başlık altında ayrıca işgücünün sağlık ve bakım ihtiyaçlarının karşılanması da yer almaktadır.

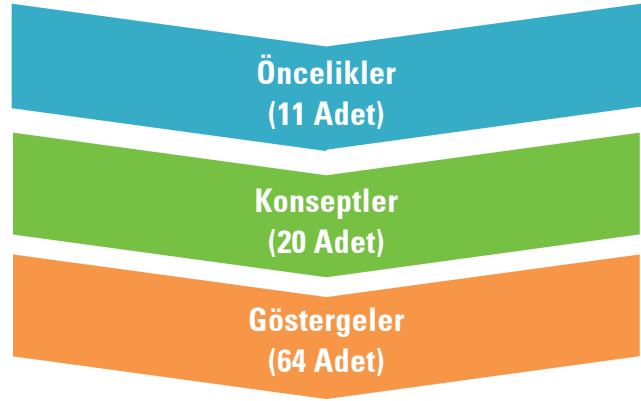
Üçüncü politika öncelik alanı piyasaların dönüştürülmesi ve kaynak dağılımının etkin bir şekilde sağlanabilmesini hedefleyen **“Piyasaların canlandırılması ve dönüştürülmesi”** politika öncelik alanıdır. Başta finansal piyasalar olmak üzere mal ve hizmet piyasalarının da dönüşüm sürecinde etkinleştirilmesini, teknolojik dönüşüm ile sanal işletmelerin ve platformların piyasa hakimiyetlerinin engellenerek gelişimin sadece sınırlı sayıda işletmenin eline geçmesini önlenmesi gibi hedefler içermektedir. Bu bakış açısıyla gerek kaynak dağılımının etkinliği, gerekse kaynaklara adil erişim ve tüketici refahını artırıcı etkileri nedeniyle Özel Sayıda piyasaların dönüşümü ve canlandırılması ayrı bir politika öncelik alanı olarak ele alınmıştır.

Son politika öncelik alanıysa **“İnovasyon ekosisteminin canlandırılması ve dönüştürülmesi”** olarak belirlenmiştir. İnovasyon ekosistemleri yenilikçi fikir yaratmaktan, bunları ürüne dönüştürmek ve bu ürünleri büyük oranda ticarileştirmeye kadar yayılan detaylı işlemleri kapsamaktadır. Bu nedenle sürdürülebilir bir canlanma ve dönüşümün sağlanabilmesi açısından mevcut yenilikçi ekosistemlerin de dönüştürülmesi kaçınılmazdır. Son yıllarda yeşil teknolojilere yapılan yatırımların ekonomik büyüme ile aynı oranda artmadığı ve bu yatırım açığının kapatılması, içeriğinin dönüştürülmesi için hükümetlerin daha fazla kamu özel ortaklığında Ar-Ge yatırımları, yenilik ve buluşların desteklemesi, işletmeleri daha yenilikçi, eşitlikçi ve katılımcı kılabacak yönde dönüştürülmesini de kapsayan politika önceliklerine ihtiyaç bulunduğu noktasından hareketle bu alan da öncelikli politika alanı olarak ele alınmıştır.

Dönüşüme Hazırlığın Ölçüm Yöntemi

Dünya Ekonomik Formu'nun Özel Sayısında kullanılan “Dönüşüme Hazırlık” konusunda ülkelerin hazırlıklı olma seviyelerini ölçebilmek adına 11 adet Öncelik alanı

belirlenmiştir. Bu 11 Öncelik alanlarının altındaysa toplam 20 adet Konsept ve her konsepti tanımlamaya yardımcı olacak toplamda 64 adet Gösterge belirlenmiştir. Göstergelerin bir kısmı yayınlanmış uluslararası istatistiklerden elde edilirken, bir kısmı da Dünya Ekonomik Formunun her ülkede uygulanan standart Yönetici Değerlendirme Anketleri yoluyla elde edilmiştir. Toplam 64 göstergenin 25 tanesi yöneticilerin algısına dayalı ölçümlerden oluşurken 39 tanesi de yayınlanmış istatistiklerden derlenmektedir.

Geçmiş yıllardan farklı olarak Rekabet Edebilirlik çalışmalarına 130-140 arası ülke dahil edilirken Özel Sayıdaki değerlendirmeye çoğu OECD üyesi sadece 37 ülke dahil edilmiştir. Bunun bir nedeni değerlendirmeye alınmayan ülkelerin çoğunda Özel Sayıdaki hesaplamalarda kullanılan göstergelerin bir çoğunun bulunmaması olarak açıklanmıştır. Geçmiş yıllardan farklı olarak ülkelerin Dönüşüme Hazırlık skorları hesaplandıktan sonra herhangi bir sıralamaya tabii tutulmamışlardır. Bunun bir gerekçesi, pandeminin devam ettiği bir ortamın geçerli olması, ayrıca bazı ülkelerin göstergelerinin eksik olması şeklinde açıklanmıştır. Her ülkenin skoruyla ilgili analizlerde dönüşüme yönelik eksik yanları, güçlü yanları ile kısa ve orta vadede gerekli politika önerileri üzerinde durulmuştur.

Dönüşüme Hazırlıkta Ülke Puanları

Özel Sayıda kullanılan metodolojiye göre 11 Öncelik alanı altında yer alan 64 adet göstergeden mevcut olanlarla her ülke için Dönüşüme Hazırlık puanları hesaplanmıştır. Aşağıdaki Tablo 2.1’de orijinal çalışmada yer alan 37 ülke ve aynı metodoloji ile ülke puanı hesaplanan Kuzey Kıbrıs dahil olmak üzere toplam 38 ülke ve dönüşüme hazırlık puanları alfabetik olarak dizilerek verilmiştir. Listede her ülkenin Dönüşüme Hazırlık puanı, 11 Öncelik alanından mevcut olup hesaplamada kullanılan alanların sayısı, Öncelikler altında yer alan toplam 64 göstergeden eksik olanların sayıları da yer almaktadır.

Tablo 2.1 Ülke Puan Tablosu

ÜLKE/EKONOMİ	SKOR (0-100)	ONDA BİRLİK DİLİM	ÖLÇÜLEN KRİTERLER	EKSİK GÖSTERGELERİN SAYISI
Almanya	62.9	3	11/11	2
Amerika Birleşik Devletleri	62.2	4	11/11	4
Arjantin	49.0	9	10/11	6
Avustralya	62.0	4	11/11	3
Avusturya	60.3	6	11/11	5
Belçika	63.6	3	11/11	4
Birleşik Krallık	61.4	5	11/11	2
Brezilya	51.0	8	10/11	7
Çekya	54.0	7	11/11	5
Çin	65.5	2	10/11	8
Danimarka	66.5	1	11/11	3
Endonezya	55.3	7	9/11	6
Estonya	61.0	5	11/11	5
Finlandiya	69.9	1	11/11	5
Fransa	62.7	3	11/11	2
Güney Afrika	50.4	8	10/11	9
Hindistan	49.5	9	10/11	7
Hollanda	66.3	2	11/11	3
İrlanda	60.9	6	11/11	5
İspanya	56.5	6	11/11	5
İsrail	62.7	3	11/11	5
İsveç	68.5	1	11/11	3
İsviçre	62.5	4	11/11	6
İtalya	51.9	8	11/11	2
Japonya	61.9	5	11/11	3
Kanada	64.2	2	11/11	6
Kore Cumhuriyeti	61.2	5	11/11	2
Kuzey Kıbrıs	37.2	10	8/11	31
Macaristan	48.1	10	11/11	2
Meksika	46.9	10	11/11	5
Polonya	48.8	9	11/11	2
Portekiz	56.1	6	11/11	3
Rusya Federasyonu	50.4	8	9/11	7
Slovak Cumhuriyeti	49.7	9	11/11	4
Şili	53.0	7	11/11	4
Türkiye	45.2	10	11/11	4
Yeni Zelanda	64.0	2	11/11	4
Yunanistan	47.2	10	11/11	3

Aşağıdaki Tablo 2.2'teyse Dönüşüme Hazırlık'ta 11 Öncelik alanındaki en yüksek performansa sahip ülkeler ile en düşük performansa sahip ülkeler yer almaktadır. Ayrıca her Öncelik alanındaki ortalama skor, standart sapma ile

en yüksek ve en düşük ülke puanları da görülmektedir. Tüm ülkelerin Öncelik alanlarında elde ettikleri alt puanlar ile ülke puanları ise Ek-2'da yer almaktadır.

Tablo 2.2 Öncelik Alanları Puan Tablosu

ÖNCELİKLER	ENYÜKSEK PUANLI ÜLKELER	ORTALAMA PUAN	EN DÜŞÜK PUANLI ÜLKELER
Öncelik 1 Kamu kurumlarının güçlü yönetim ilkelerini ve uzun vadeli bir vizyonu yerleştirmeleri ve vatandaşlarına hizmet ederek güven inşa etmelerini sağlamak	Finlandiya (78.5) Yeni Zelanda İsviçre	60.0	Meksika Brezilya Rusya (42.8) K. Kıbrıs (33.8)
Öncelik 2 Enerji dönüşümünü hızlandırmak ve elektrik ve bilişim teknolojilerine (BİT) erişimi genişletmek için altyapıyı geliştirmek	Estonya (99.8) Danimarka Hollanda	78.7	Güney Afrika Endonzaya Rusya (57.2)
Öncelik 3 Daha kademeli vergilendirmeye geçiş, ulusal ve uluslararası bir işbirliği çerçevesinde işbirliklerinin, servetin ve emeğin nasıl vergilendirildiğini yeniden düşünmek	Güney Afrika (65.2) Japonya Güney Kore	50.0	İtalya Polonya Macaristan (30.7)
Öncelik 4 Eğitim müfredatını güncelleyerek "geleceğin piyasaları"ndaki meslekler için gerekli becerilere yapılan yatırımı artırmak	Finlandiya (75.3) Danimarka Hollanda	55.3	Türkiye Brezilya Yunanistan (38.8) K. Kıbrıs (31.9)
Öncelik 5 Çalışma yasalarını ve sosyal korumayı yeni ekonomi ve işgücünün yeni ihtiyaçları için yeniden düşünmek	Danimarka (77.0) Birleşik Krallık İsviçre K. Kıbrıs (62.3)	61.4	Yunanistan Hindistan Güney Afrika (42.9)
Öncelik 6 İnsanların ve ekonominin yararına yaşlı bakımı, çocuk bakımı ve sağlık hizmetleri altyapısını, bunlara erişimi ve yeniliği genişletmek	İsveç (75.9) Danimarka Kanada	48.7	K. Kıbrıs (34.9) Portekiz Polonya Yunanistan(24.7)
Öncelik 7 Finansal kaynakları uzun vadeli yatırımlara yönlendirmek, istikrarı güçlendirmek ve kapsayıcılığı genişletmek için teşvikleri artırmak	Finlandiya (95.4) İsveç Yeni Zelanda	69,2	Güney Afrika Meksika K. Kıbrıs (33.3) Arjantin (32.8)
Öncelik 8 Dördüncü Sanayi Devrimi'nde ihtiyaç duyulan rekabeti ve anti-tröst çerçevelerini yeniden düşünmek, hem yerel hem de uluslararası pazar erişimini sağlamak	ABD (77.6) Kanada Çin	62,0	Slovakya Arjantin Rusya (42.5) K. Kıbrıs (36.5)
Öncelik 9 Özellikle kamu-özel işbirliği gerektiren alanlarda "yarının pazarlarının" oluşturulmasını kolaylaştırmak	Finlandiya (59.5) ABD Japonya	45,1	Güney Afrika Yunanistan Arjantin (34.3) K. Kıbrıs (25.6)
Öncelik 10 Yeni "yarının pazarlarını" yaratabilecek araştırma, yenilik ve buluş alanlarındaki uzun vadeli yatırımları teşvik etmek ve genişletmek	ABD (57.3) Japonya İsrail	41,6	Türkiye Meksika Yunanistan (25.2)
Öncelik 11 Yaratıcılığı artırmak için şirket çeşitliliği, eşitliği ve kapsayıcılığını artırmaya teşvik etmek	Çin (79.2) Yeni Zelanda Avusturya ABD	62,2	Türkiye İtalya K. Kıbrıs (45.7) Hindistan (45.1)

Çalışmanın en çarpıcı sonuçlarından bir tanesi hiç bir ülkenin dönüşüme hazır olmadığıdır. Yönetici anket sonuçlarından elde edilen algıya göre dönüşüme yönelik ilerleme pandemi döneminde durmuş hatta geriye gittiği anlaşılmaktadır. Dönüşüme yönelik gerileme gelişmiş ekonomilerde gelişmekte olan ekonomilerde farklılıklar göstermiştir. Gelişmiş ekonomilerde pandemi döneminde en fazla gerileyen beş alan şöyledir; ağ hizmetlerindeki rekabet, işletmeler arası işbirliği, profesyonel hizmetlerde rekabet, perakende hizmetlerde rekabet, becerili çalışan bulma kolaylığı. Gelişmekte olan ekonomilerde en fazla gerileyen alanlar ise; Suç ve şiddetin işletmelere getirdiği maliyetler, yargı bağımsızlığının tartışılır olması, organize suçlardaki artış, piyasalara hakimiyet ile siyasetçilere güvenin azalması şeklinde sıralanabilir. Yönetici anketleri bazı ülkelerin pandemi döneminde pandeminin ekonomik ve sosyal etkilerini daha iyi yönetebildiklerini de göstermektedir. Bunlar arasında dijital becerilerin ve ekonominin dijitalleşmesi, güvenlik ağları ve finansal sağlık, yönetim ve planlama ile sağlık sistemlerindeki araştırma ve geliştirme faaliyetlerindeki iyileşmeler ülkelerin pandemi krizinin etkilerini azaltmalarına yardımcı olduğuna inanılmaktadır.

Tablo 2.3 Pandemi Döneminde Gerileyen ve İlerleyen Alanlar

Yönetici Anket Sonuçlarına Göre	Gelişmiş Ekonomiler	Gelişmekte Olan Ekonomiler
Kriz döneminde en çok GERİLEYEN alanlar	<ul style="list-style-type: none"> Ulaşım ve haberleşme hizmetlerindeki rekabet ortamı Firmalar arası işbirlikleri Mesleki hizmetlerde rekabet Perkande alanında rekabet Nitelikli işgücü bulma kolaylığı 	<ul style="list-style-type: none"> Suç ve şiddetin firmalara maliyeti Yargı bağımsızlığı Organize suçlar Pazara hakimiyet Siyasilerin güvenilirliği
Kriz döneminde en çok İLERLEYEN alanlar	<ul style="list-style-type: none"> Hükümetlerin değişime tepkisiz kalması İşletme içi işbirliği Başlangıç sermayesi bulunurluğu Sosyal güvenlik ağı koruması Bankaların sağlamlığı 	<ul style="list-style-type: none"> Hükümetlerin değişime tepkisiz kalması Demiryolu ulaşımının etkinliği Başlangıç sermayesi bulunurluğu Ülkenin yurtdışından beceri çekebilme kabiliyeti

Dünya Ekonomi Formu tarafından Dönüşüme Hazırlık amacıyla belirlenen dört politika alanından ilki olan “Kurumsal ve fiziki yapıların canlandırılması” Öncelik 1 ve Öncelik 2 altındaki göstergeler ile ölçülmeye çalışılmıştır. Öncelik 1 “Kamu kurumlarının güçlü yönetim ilkelerini ve uzun vadeli bir vizyonu yerleştirmeleri ve vatandaşlarına hizmet ederek güven inşa etmelerini sağlamak” olarak tanımlanmıştır. Ağırlıklı olarak daha fazla algıya dayalı Yönetici Anketleri ile ölçülen göstergelerden oluşan Öncelik 1 altında yer alan Göstergeler arasında yargı bağımsızlık algısı, yolsuzluk algısı, hükümetlerin değişime duyarlılığı, hükümetlerin uzun dönemli vizyonu gibi kamu hizmetleri ve yönetimi ile ilgili unsurlardan oluşmaktadır. Bu kısmın en yüksek puanını Finlandiya alırken, Yeni Zelanda ve İsviçre de sırasıyla onu takip eden ülkelerdir. En düşük puanı Rusya alırken, ardından da Meksika, Brezilya ve Arjantin gelmiştir. Yönetici anket sonuçları göstermektedir ki 2008 finansal krizi sonrasında zayıf kontrol ve denetim mekanizmaları ve daha az şeffaflık nedeniyle kurumlara olan güven sürekli erozyona uğramaktadır. Hükümetlerin uzun dönemli vizyon sahipliği/ eksikliği de bu kısımdaki Göstergelerden bir tanesidir ve bu alanda hükümetlerin performans ölçümlerinin salt ekonomik büyümeye dayalı olmasının ötesinde çevresel ve kurumsal hedeflerle ilişkilendirilmesine ihtiyaç bulunduğu da anlaşılmaktadır.

Öncelik 2 ise alt yapının gelişimine ve erişimine dayalı göstergelerden oluşmaktadır. Öncelik 2 “Enerji dönüşümünü hızlandırmak, elektrik ve bilişim teknolojilerine (BİT) erişimi genişletmek için altyapıyı geliştirmek” şeklinde tanımlanmıştır. Bu kısımdaki göstergelerin çoğunluğu ülkelerin mevcut altyapı durumuna, altyapıya erişime ve altyapıyla ilgili hukuki düzenlemeleri dikkate alan ülke istatistiklerine dayalı puanlama ile hesaplanmıştır. Öncelik 2 alanının en yüksek puanını neredeyse tam puanla Estonya elde ederken onu sırasıyla Danimarka ve Hollanda takip etmiştir. En düşük puanı yine Rusya alırken Güney Afrika ve Endonezya da bu Öncelik alanındaki diğer en düşük puanlı ülkeler olmuştur.

Alt yapının iyileştirilmesi enerji dönüşümünü ve elektrik ile bilişim teknolojilerine erişimi yaygınlaştıracaktır. Gelişmekte olan ülkelerde ortalama sabit genişbant internet fiyatları gelişmiş ülkelerdeki fiyatların yaklaşık 20 katıyken tüketicilerin bu sepeti almak için ödedikleri fiyat ise ortalama maaşın altında birinden fazladır. Aşırı fiyatlar, yetersiz alt yapı yanında rekabet ortamının bulunmamasına bağlıyken internet ve bilişim teknolojilerine erişimi olumsuz yönden

etkilemektedir. Alt yapının geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması kamu yatırımlarının öncelikleri arasında olması gerekirken yapılan çalışmalar göstermektedir ki doğru planlanmayan alt yapı yatırım projeleri faydadan çok kayıp yaratabilmekte ve kaynak israfına neden olmaktadır. Çalışmada yer alan ülkelerde yapılan bir analizde verimsiz altyapı proje yatırım ve uygulamaları sonucunda %30-40 oranında kamu harcamasının boşa gitmesine neden olduğu saptanmıştır. Proje seçiminde doğru planlama, kapsamlı bütçeleme, adil ihale süreçleri ile proje gözetimi sonucunda daha iyi bir yatırımı daha ucuza elde edileceği görülmektedir. IMF'nin tahminlerine göre GSYH'nın %1'i kadar kamu yatırımlarını artırmak, dünya genelinde 7 milyon civarı doğrudan, 20 milyon da dolaylı istihdam yaratabilmektedir. Sağlık, ulaşım, konut, dijitalleşme ve enerji geçişliliğine yapılan yatırımlar ise rekabet edebilirliği artırmakla kalmayıp daha çok istihdam yaratırken ülkeleri daha dayanıklı ve sürdürülebilir kılmaktadır.

Öncelik 3 ağırlıklı olarak vergilendirme konulu belirlenmiş olup "kademeli vergilendirmeye geçiş, ulusal ve uluslararası bir işbirliği çerçevesinde işbirliklerinin, servetin ve emeğin nasıl vergilendirildiğini yeniden düşünmek" olarak tanımlanmıştır. Bu öncelikte en yüksek puanı Güney Afrika elde ederken Japonya ve Güney Kore de vergilendirme konusundaki diğer yüksek skor elde eden ülkeler olmuştur. Bu alandaki en düşük skoru ise Macaristan alırken, diğer AB ülkesi İtalya ve Polonya da en düşük skorları elde etmişlerdir.

Öncelik 4, 5 ve 6 beşeri sermayenin canlandırılması ve dönüştürülmesine yönelik önceliklerden oluşmaktadır. Öncelik 4 "Eğitim müfredatını güncelleyerek "geleceğin piyasaları"ndaki meslekler için gerekli becerilere yapılan yatırımı artırmak" şeklinde tanımlanmıştır. Bu öncelik başlığı altında yer alan göstergeler şirket içi personel eğitimi, dijital beceriler, eğitimde kritik düşünce gibi ağırlıklı yönetici anketi sonuçlarına dayalı işgücünün eğitimi ve becerileri ile ilgili değişkenlerden oluşmaktadır. Bu öncelik altında en yüksek puan alan ülke Finlandiya olurken onu Danimarka ve Hollanda takip etmiştir. En düşük puan alan ülkeyse Yunanistan olurken, Türkiye ve Brezilya da eğitim ve dijital beceriler konusunda düşük puan alan diğer ülkeler olmuştur.

Üretim, tüketim, dağıtım ve pazarlama alanlarında dijital süreçler arttıkça dijital becerilere olan talep de artmaya başlamıştır. Eğitim modellerinin bir çok ülkede halen daha geleneksel içerik ve yöntemlerle yapılıyor olması dijital beceri açığının büyümesine neden olmaktadır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki beceri farklılıkları

da artmaktadır. Lise eğitiminin piyasanın ihtiyaç duyduğu beceri kazandırma yeterliliği gelişmiş ülkelerde 100 üzerinden 59 puan alırken, gelişmekte olan ülkelerde bu puan 42 seviyesinde kalmıştır. Nüfus olarak büyük bazı ülkelerin (Hindistan, ABD, Almanya) bu alandaki puanları gerilerken Kore, Suudi Arabistan ve Türkiye gibi bazı ülkelerdeyse puanlarda iyileşme olmuştur. Üniversite eğitiminin piyasaların beceri ihtiyacını karşılama yeterlilik puanıysa gelişmiş ülkeler için 68 olurken, gelişmekte olan ülkelereyse 55 olarak hesaplanmıştır. Tüm bu gelişmelere rağmen algıya dayalı ölçümü yapılan "becerili çalışan bulma" oranları gelişmiş ülkelerde 2016'yılına göre %7, gelişmekte olan ülkelereyse %3 gerilemiştir. Geleceğin mesleklerine yönelik eleman yetiştirilmesi için öncelikle mesleki ve teknik eğitim ile üniversite eğitim müfredatı ile eğitim modelleri dönüştürülmelidir. Bu yönde bir dönüşüm hem öğrencileri hem de çalışanlar için düşünülmeli, iş başında eğitim de bu dönüşümün parçası yapılmalıdır. Orta vadede çalışanların beceri açığı olan yeni meslek ve işlere yönlendirici politikalara ihtiyaç bulunmaktadır. KOBİ'lere verilecek finansal destekler yanında, girişimci kümelenmeler, kalite odaklı çıraklık programları gibi istihdam yaratıcı destek programları yoluyla geleceğin mesleklerine dönüşümün yolları açılacaktır. Artan beceri açığının karşılanması adına bu türden müdahaleci politikalara daha çok ihtiyaç duyulmaktadır.

Beşeri sermayenin sürdürülebilirliği güçlü sağlık ve eğitim sistemlerinin varlığına dayalı kabul edildiğinden Öncelik 5 işgücü piyasalarındaki düzenlemeler ve çalışanları koruyucu hükümler üzerine kurgulanmıştır. Öncelik 5 "Çalışma yasalarını ve sosyal korumayı yeni ekonomi ve işgücünün yeni ihtiyaçları için yeniden düşünmek" şeklinde belirlemiştir. Bu öncelik altında yer alan göstergeler aktif işgücü piyasası politikaları, asgari ücret, ek mesai düzenlemeleri gibi işgücü piyasalarındaki düzenlemeler ile sağlık sistemlerine erişim, hükümetlerin konut destek ödenekleri, sosyal güvenlik yaygınlığı gibi göstergelerden oluşmaktadır. Öncelik 5 alanında en yüksek puanı Danimarka elde ederken, Birleşik Krallık ve İsviçre de diğer önde gelen ülkeler olmuştur. Bu alandaki en düşük skoru ise Güney Afrika elde ederken, Yunanistan ve Hindistan da diğer düşük skorları elde eden ülkeler olmuştur. Sağlık hizmetleri, sağlık altyapısı ve bu alandaki beceriler iki temel demografik gelişmenin gerisinde kalmıştır. Bunlar sırasıyla gelişmiş ülkelerde yaşanan nüfus yapısı, gelişmekte olan ülkelereyse hızlı nüfus artış trendleridir. Ortalama insan ömrü daha fazla gelişmekte olan ülkelere olmak üzere 2010 yılından bu yana 4 yaş, 1990'dan

bu yana da 9 yaş artmıştır. Bu gelişmeler ağırlıkla tıp teknolojilerinde yaşanan gelişmelere bağlı olmakla birlikte, gelişmekte olan ülkelerdeki hijyen konusundaki ilerlemelere de bağlanabilir. Ancak öte yandan teknolojiye bağlı yaşanan bu olumlu gelişmeler, yıllardır sağlık alt yapısına yapılan eksik yatırımları gizlemiş ve Covid 19 pandemisiyle bu durum ortaya çıkmıştır. Bu durumu iyileştirerek hem ileride yaşanabilecek benzer pandemilere hazırlıklı olabilmek adına, hem de nüfus dinamiklerinin sağlık üzerinde yaratabileceği potansiyel baskıyla başa çıkabilmek adına kısa ve orta vadede sağlık personelinin artırılması ve sağlık altyapısının geliştirilmesi önem arz etmektedir.

Öncelik 6 “İnsanların ve ekonominin yararına yaşlı ve çocuk bakımı ile sağlık hizmetleri altyapısını, bunlara erişimi ve yeniliği genişletmek” olarak belirlenmiştir. Bu öncelik altında yer alan göstergeler devletin okul öncesi çocuk bakımına ve eğitimine ayırdığı bütçe yanında sağlık hizmetlerine ayırdığı pay ve yaşlı bakımında çalışan personel sayısı ve nitelikleri gibi alanlardan oluşmaktadır. Bu alanda en yüksek puanı İsveç alırken, Danimarka ve Kanada diğer iyi performansla sahip ülkeler olmuştur. Bu öncelik alanındaki en düşük performans Yunanistan’a ait iken, Portekiz ve Polonya da diğer düşük performans gösteren ülkelerdir. Kısa vadede sağlık ve bakım alanında çalışanların gelirini ve beceri gelişimlerini destekleyen yeni kamu politikalarına ihtiyaç bulunmaktadır. Özellikle bu alanlarda teknoloji kullanımının yaygınlaştırılması ve artırılması, yenilikçi yeni iş modelleri geliştirilmesi daha yüksek maaşlı, daha kaliteli hizmet sunabilen sağlık ve bakım çalışan profili yaratılmasına katkı yapacaktır.

Ekonomiyi canlandırma ve dönüştürmenin bir diğer yolu da piyasaların canlandırılması ve dönüştürülmesi yoluyla sağlanabilecektir. Bunun ölçülebilmesine yönelik 7’nci, 8’inci ve 9’uncu Öncelikler belirlenmiştir. Öncelik 7 “Finansal kaynakları uzun vadeli yatırımlara yönlendirmek, istikrarı güçlendirmek ve kapsayıcılığı genişletmek için teşvikleri artırmak” şeklinde ağırlıklı olarak finansal piyasaların sağlamlığını ve gelişimini kapsamaktadır. Bu öncelik altında yer alan göstergeler işletmelerin etik standartları benimsemesi, digital finansal hizmetlerin toplumun düşük gelirli kesimlerince kullanım yoğunluğu gibi göstergelerden oluşmaktadır. Bu öncelik alanında en yüksek puanı Finlandiya elde ederken, İsveç ve Yeni Zelanda da diğer başarılı ülkeler olmuştur. En düşük puanlı ülke Arjantin olurken Güney Afrika ve ABD diğer düşük performanslı ülkeler olarak belirlenmiştir. Bu alanda gelişme elde edebilmek için finansal kaynakların

uzun vadeli verimli yatırımlara yönlendirilmesinin teşvik edilmesi, istikrarı güçlendirerek katılımcılığın artırılması öngörülmektedir.

Öncelik 8 ise “Dördüncü Sanayi Devrimi’nde ihtiyaç duyulan rekabeti ve anti-tröst çerçevelerini hem yerel hem de uluslararası pazar erişimini sağlamak yönünde yeniden düşünmek” şeklinde tanımlanmıştır. Bu öncelik alanı altında yer alan göstergeler yenilikçi firmaların büyümesi, KOBİ finansmanı, pazar hakimiyeti, kümeleşme ile ilgili gelişmelerin durumu, kırsal ve kentsel işsizlik farklılığı gibi göstergelerden oluşmaktadır. Bu öncelik alanında en yüksek puanı Amerika Birleşik Devletleri elde ederken, Kanada ve Çin diğer yüksek puanlı ülkeler olarak ölçülmüştür. En kötü performans gösteren ülke Rusya olurken, Slovakya ve Arjantin de diğer düşük puanı elde eden ülkeler olmuştur. 2008 finansal krizi sonrası uygulanan gevşek para politikası nedeniyle, krediye erişim daha kolaylaştırırken; düşük faiz oranları, gözetim teşvikleri ile borç verme standartlarını azalttı. Yönetici anketlerinde verilen cevaplar 2008 krizi sonrası KOBİ’lerin krediye erişiminin arttığını göstermektedir. Ancak tüm bu kredi bolluğuna rağmen piyasaların küresel olarak eşit düzeyde gelişmediği de anlaşılmaktadır. Gelişmekte olan bir çok ülkede milyonlarca hanehalkı finansal hizmetlere ve krediye erişememektedir. IMF Finansal Erişim Araştırma sonuçlarına göre Sahara altı ülkelerin çoğunda 100,000 kişiye dört banka şubesinden az banka şubesi düşerken, Kuzey Amerika ve Avrupada bu rakam 20 ile 50 arasında değişmektedir. Dönüşüme Hazırlık noktasında salt krediye erişimi artırmak, yatırımları artırmanın yanında çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim ilkeleriyle uyumlu işletmelerin kullanımının teşvik edilmesi öngörülmektedir.

Öncelik 9 ise “Özellikle kamu-özel işbirliği gerektiren alanlarda «geleceğin piyasalarının» oluşturulmasını kolaylaştırmak” olarak belirlenmiştir. Bu öncelik alanında kullanılan göstergeler tüketim ve tüketiciye yönelik alanlardan oluşmaktadır. Tüketim temelli kişi başı emisyon oranları, tüketicilerin yeni teknoloji kullanımı, gelişen teknolojilerin düzenlemeleri, tüketicinin alım kararlarının karmaşıklığı, kamu setörünün yeni teknolojiye talebi gayretlendirmedeki rolü benzeri algıya dayalı yönetici anket sonuçları ile ölçülmektedir. Öncelik 9 alanında en yüksek puanı alan ülke Finlandiya olurken, Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya da diğer yüksek performans gösteren ülkeler olmuştur. Bu alandaki en düşük puanı alan ülke Arjantin olurken, Güney Afrika ve Yunansitan da diğer düşük performanslı ülkelerdir. Dünya Ekonomi Formu 20 tane yenilikçi “yarının piyasası”

belirlemiştir. Bunlar arasında eğitim teknolojileri, beceri şekillendirme hizmetleri, veri piyasaları ve bakım hizmetleri sayılabilir. Geleceğin piyasalarının yaratılması noktasında kamu-özel ortaklıklarının kolaylaştırılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

İnovasyon Ekosistemini Canlandırma ve Dönüştürme hedefinin ölçümü Öncelik 10 ve Öncelik 11 kapsamında ölçülerek değerlendirilmiştir. Öncelik 10 “Yeni “yarının pazarlarını” yaratabilecek araştırma, yenilik ve buluş alanlarındaki uzun vadeli yatırımları teşvik etmek ve genişletmek” olarak belirlenmiştir. Bu alandaki göstergeler yeni teknoloji Ar-Ge yatırımlarında devlet katkıları şeklinde yenilikçi teknolojiye destek ve uygulamalar ele alınmaktadır. Bu alanda en iyi performansı Amerika Birleşik Devletleri elde ederken, Japonya ve İsrail diğer başarılı ülkelerdir. Bu alandaki en düşük puanı Yunanistan alırken, Türkiye ve Meksika da diğer düşük performans sergileyen ülkeler olmuştur. Kamunun Ar-Ge fonları en fazla yüksek kalite iş ve istihdam yaratan destek türleri arasındadır. Örneğin OECD ülkelerinde kamunun her 1 milyon dolarlık Ar-Ge yatırımı 5 yeni istihdam yaratmaktadır. Aynı yatırım üniversiteler kanalıyla yapıldığı zaman iki katı istihdam yaratılmaktadır.

İnovasyon ekosisteminin canlandırılması ile ilgili diğer Öncelik ise 11’inci ve son öncelik “Yaratıcılığı artırmak için şirket çeşitliliği, eşitliği ve kapsayıcılığını artırmaya teşvik etmek” olarak tanımlanmıştır. Bu önceliğin ölçümünde kullanılan göstergeler işgücünün çeşitliliği, profesyonel yönetime güvenme, kadın eş ortaklı işletme oranları gibi daha fazla işletme yapılarındaki eşitlik, çeşitlilik gibi göstergelere dayanmaktadır. Bu öncelik alanında en yüksek puanı alan ülke Çin olurken, Yeni Zelanda, Avusturya ve ABD diğer başarılı ülkelerdir. En düşük puanı alan ülkeyse Hindistan olurken, Türkiye ve İtalya da diğer en düşük performanslı ülkeler olarak ölçülmüştür.

Kuzey Kıbrıs’ın Dönüşüme Hazırlık Performansı

Rekabet Edebilirlik Raporlarında olduğu gibi Özel Sayıda da Dünya Ekonomi Formu tarafından kullanılan metodolojinin aynısı Kuzey Kıbrıs için de uygulanarak Kuzey Kıbrıs ekonomisinin Dönüşüme Hazırlık puanı ayrıca hesaplanmıştır. Özel Sayıda yer alan 37 ülkeye Kuzey Kıbrıs da dahil edilerek toplam 38 ülkenin Dönüşüme Hazırlık performansları kıyaslanmıştır. Öncelikle Yönetici Anket soruları yaklaşık 100 yöneticiyle birebir yüz yüze veya telefon yoluyla görüşülerek Kuzey Kıbrıs’taki işletme yöneticilerinin

ülkenin değişik alanları ile ilgili algıları ölçülmüş oldu. Elde edilen skorlar ise Kuzey Kıbrıs ekonomisinin “Dönüşüme Hazırlık” puanının hesaplanmasında kullanılmıştır. Ülke Dönüşüme Hazırlık puanı hesaplamasında kullanılan toplam 64 göstergeden anket yoluyla elde edilen 25 gösterge yanında ulusal istatistiklerden derlenen 8 göstergeyle toplam 33 gösterge dikkate alınırken diğer 31 göstergeyse Kuzey Kıbrıs’ta derlenmediği için ulaşılamamıştır. Kuzey Kıbrıs için ülke Dönüşüme Hazırlık puanı 64 gösterge yerine 33 gösterge kullanılarak hesaplanmıştır. Eksik göstergelerin hesaplamağa dahil edilmemesi sonrası Kuzey Kıbrıs’ın Dönüşüme Hazırlık ülke puanı 100 üzerinden 37.2 olarak hesaplanmıştır. Özel Sayıda dahil edilen 37 ülke ortalaması olan 57.1 puanın oldukça altında olan Kuzey Kıbrıs Dönüşüme Hazırlık puanı katılan ülkeler arasında en düşük ülke puanı konumundadır. Her yıl yapılan Rekabet Edebilirlik çalışmasına 130-140 civarı ülke dahil edilirken bu yıl sadece 37 ülkenin hesaplamalara dahil edilmesi bu yılki metodolojide kullanılan göstergelerin eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Dönüşüme Hazırlığın ölçülmesi için belirlenen 11 Öncelik alanından Kuzey Kıbrıs için sadece 8’inde yeterli gösterge olduğundan 3 alandaki hiçbir gösterge hesaplamağa katılamamıştır (Bunlar sırasıyla Öncelik alanı 2, 3 ve 10).

Tablo 2.4 Kuzey Kıbrıs’ın En İyi ve En Kötü Göstergeleri

En İyi Performansa sahip Göstergeler	Puan
Çalışma Yaşamıyla İlgili Düzenlemeler	96.2
Teknolojik rollerde cinsiyet eşitliği	60.7
Yargı Bağımsızlığı	49.5
Sağlık Hizmetlerine Erişim	47.5
En Kötü Performansa sahip Göstergeler	Puan
Eğitimde Eleştirel Düşünce	27.3
Yatırım Sermayesi Bulunurluğu	25.3
Yeni Teknolojilerle ilgili mevzuat	16.5
Hükümetin uzun vadeli vizyonu	8.0

“Kamu kurumlarının güçlü yönetim ilkelerini ve uzun vadeli bir vizyonu yerleştirmeleri ve vatandaşlarına hizmet ederek güven inşa etmelerini sağlamak” olan Öncelik 1 alanındaki göstergeler ağırlıklı olarak Yönetici Anketlerindeki algıya dayalı olarak ülkelerin yargı bağımsızlığını, yolsuzluk algısını,

hükümetlerin değişime duyarlılığı, hükümetlerin uzun dönemli vizyonu gibi kamu hizmetleri ve yönetimi ile ilgili unsurları ölçmektedir. Kuzey Kıbrıs'ın bu öncelik alanındaki puanı 33.8 olurken diğer ülkelerin bu bölüm ortalaması 60 puan olarak hesaplanmıştır. Öncelik 1 alanında 42.8 ile en düşük puanı Rusya Federasyonu elde ederken, Kuzey Kıbrıs onun da altında bir puan elde etmiş oldu. Kuzey Kıbrıs'ın Öncelik 1 altında yer alan 8 gösterge arasında en yüksek puan 49.5 ile Yargı Bağımsızlığı göstergesine aittir. Yönetici anketlerindeki algıya dayalı bir ölçüm olan bu göstergenin sonucu Kuzey Kıbrıs'taki yöneticilerin yargının bağımsızlığına diğer kamu politikalarına göre daha yüksek puan verdikleri anlaşılmaktadır.

Öncelik 2 "Enerji dönüşümünü hızlandırmak, elektrik ve bilişim teknolojilerine (BİT) erişimi genişletmek için altyapıyı geliştirmek" şeklinde tanımlanırken, Öncelik 3 ise "kademeli vergilendirmeye geçiş, ulusal ve uluslararası bir işbirliği çerçevesinde işbirliklerinin, servetin ve emeğin nasıl vergilendirildiğini yeniden düşünmek" olarak tanımlanmıştır. Öncelik 2 ve 3 alanındaki göstergelerin hiçbiri Kuzey Kıbrıs'ta hesaplanmadığından bu iki Öncelik alanı da Kuzey Kıbrıs ülke puanı hesaplamasına dahil edilmemiştir.

Öncelik 4, 5 ve 6 beşeri sermayenin canlandırılması ve dönüştürülmesine yönelik Önceliklerden oluşmakta olup Öncelik 4 "Eğitim müfredatını güncelleyerek "geleceğin piyasaları"ndaki meslekler için gerekli becerilere yapılan yatırımı artırmak" şeklinde tanımlanmıştır. Kuzey Kıbrıs'ın Öncelik 4 alanındaki puanı 100 üzerinden 31.9 olurken, diğer ülkelerin ortalaması olan 50 puanın oldukça altında yer almıştır. Bu alandaki en düşük puanı Yunanistan 38.8 puan ile elde ederken, Kuzey Kıbrıs onun da altında yer almıştır. İşgücünün beceri ve tecrübeleri ile ilgili göstergelerden oluşan bu alandaki en yüksek alt puan 42.8 puan ile "aktif nüfustaki digital beceriler" alanından gelmiştir. Öncelik 5 kapsamında işgücü piyasalarındaki düzenlemeler ve çalışanları koruyucu hükümler yer almaktadır. Öncelik 5 "Çalışma yasalarını ve sosyal korumayı yeni ekonomi ve işgücünün yeni ihtiyaçları için yeniden düşünmek" şeklinde belirlenmiştir. Kuzey Kıbrıs'ın Öncelik 5 ülke puanı 62.8 ile diğer öncelikler arasından en yüksek puanı elde ettiği alandır. Bu puan ile hem ilk kez diğer ülke ortalamaları olan 61.4 puanın üzerine çıkmış hem de en düşük puan elde eden ülkelere göre daha iyi bir performans ortaya koyabilmiştir. Asgari ücret düzeyi, ek mesai ödenekleri, çalışan hakları gibi çalışma yaşamı ile ilgili göstergelerin de yer aldığı bu alanda eksik göstergeler olmasına rağmen mevcut olanlarla

yüksek bir puan elde edilebilmiştir. Öncelik 6 ise "İnsanların ve ekonominin yararına yaşlı ve çocuk bakımı ile sağlık hizmetleri altyapısını, bunlara erişimi ve yeniliği genişletmek" olarak belirlenmiştir. Bu öncelik alanında devletin okul öncesi çocuk bakımına ve eğitimine ayırdığı bütçe, sağlık hizmetlerine ayırdığı pay ve yaşlı bakımında çalışan personel sayısı ve nitelikleri gibi göstergelerden oluşmaktadır. Kuzey Kıbrıs'ın bu bölüm puanı 34.9 olurken diğer ülkelerin ortalaması olan 47.1 puanın altında kalmış fakat bu bölümde en düşük performansı gösteren Yunanistan, Türkiye ve Polonya gibi ülkelere göre daha başarılı bir skor elde etmiştir. Özellikle sağlık hizmetlerine yapılan kamu harcamaları Kuzey Kıbrıs'ın bu alandaki en başarılı göstergesi olmuştur.

Piyasaların canlandırılması ve dönüştürülmesinin ölçümü Öncelik 7, 8 ve 9 altında yer alan göstergeler yoluyla yapılmaktadır. Öncelik 7 "Finansal kaynakları uzun vadeli yatırımlara yönlendirmek, istikrarı güçlendirmek ve kapsayıcılığı genişletmek için teşvikleri artırmak" şeklinde tanımlanmış ve bu öncelik altında ağırlıklı olarak finansal piyasaların sağlamlığı ve gelişimi hakkında göstergeler yer almaktadır. Bu alanda işletmelerin etik standartları takip etmesi alanındaki ankete dayalı skor ile Kuzey Kıbrıs 33.3 puan elde ederken diğer ülke ortalamalarının altında yer almış ancak en düşük puanı alan Arjantinden daha yüksek bir puan elde edebilmiştir. Öncelik 8 ise "Dördüncü Sanayi Devrimi'nde ihtiyaç duyulan rekabeti ve anti-tröst çerçevelerini hem yerel hem de uluslararası pazar erişimini sağlamak yönünde yeniden düşünmek" şeklinde tanımlanmıştır. Bu alanda yer alan göstergeler yenilikçi firmaların büyümesi, KOBİ finansmanı, pazar hakimiyeti, kümeleşme ile ilgili gelişmelerin durumu, kırsal ve kentsel işsizlik farklılığı gibi göstergelerden oluşmaktadır. Kuzey Kıbrıs bu bölümden 36.5 puan elde ederken hem ortalama puanın altında kalmış hem de ülkeler arasında en düşük puanı elde etmiştir. Bu da piyasaların canlandırılması noktasında daha fazla yenilikçi girişimlere ve piyasalarda rekabet seviyesinin artırılmasına ihtiyaç olduğu sonucunu doğurmaktadır. Öncelik 9 "Özellikle kamu-özel işbirliği gerektiren alanlarda «geleceğin piyasalarının» oluşturulmasını kolaylaştırmak" olarak belirlenmiş ve bu öncelik alanında tüketim ve tüketiciye yönelik göstergeler ile ölçümler yapılmıştır. Kuzey Kıbrıs bu alanda 25.6 ile kendi içinde en düşük puanı almıştır. Bu puan haliyle diğer ülkeler arasında da en düşük alan puanı konumundadır.

Öncelik 10 ve 11 İnovasyon Ekosistemini Canlandırma ve Dönüştürme hedefinin ölçümüne yönelik tasarlanmıştır.

Öncelik 10 “Yeni “yarının piyasalarını” yaratabilecek araştırma, yenilik ve buluş alanlarındaki uzun vadeli yatırımları teşvik etmek ve genişletmek” olarak belirlenmiş ancak bu alanda yer alan göstergeler Kuzey Kıbrıs’ta derlenmediğinden Kuzey Kıbrıs için bu alan puanı hesaplanmamıştır. Öncelik 11 ise “Yaratıcılığı artırmak için şirket çeşitliliği, eşitliği ve kapsayıcılığını artırmaya teşvik etmek” olarak tanımlanmıştır. Bu önceliğin ölçümünde kullanılan göstergeler işgücünün çeşitliliği, profesyonel yönetime güvenme, kadın eş ortaklı işletme oranları gibi daha fazla işletme yapılarındaki eşitlik, çeşitlilik gibi göstergelere dayanmaktadır. Kuzey Kıbrıs’ın bu alandaki ülke puanı 45.7 olarak hesaplanmış ve işgücü ve çalışma alanındaki puanlamadan sonra en yüksek ikinci Öncelik puanı olmuştur. Diğer birçok alanda olduğu gibi diğer ülke ortalamalarının altında yer almış ve bu alanda en düşük puanı elde eden Hindistan ile yakın bir puan elde etmiştir. Teknoloji kullanımında kadın oranları göstergesinde 60.7 ile ortalamanın üzerine çıkmış olmasına rağmen geriye kalan mevcut gösterge puanları oldukça düşük düzeyde kalmıştır.

Dünya Ekonomi Formu tarafından seçilen ülkelerin hepsi de nüfus, ölçek ve gelir düzeyi olarak Kuzey Kıbrıs ekonomisinden fazlaca yukarıda yer alan ülkelerden oluşmaktadır. Elbette bir ekonominin dönüşümünde maddi büyüklükler yanında sahip olunan becerilerin, kurumsal sağlamlılığın ve oransal büyüklüklerin de önemi bulunmaktadır. Ancak Dünya Ekonomi Formu’nun ülke seçim kriteri ülke büyüklüğünden çok metodolojide kullanılan göstergelerin mevcudiyeti olmuştur. Kuzey Kıbrıs ise her yıl bu çalışmaya ilaveten katıldığından bu yıl da gerekli göstergelerin bir çoğunun eksikliğine rağmen çalışmaya eklenmiş ancak bunun bir yansıması olarak dönüşüme hazırlık puanları görece olarak düşük çıkmıştır. Normal yıllarda 130-140 civarı ülke ile yapılan Rekabet Edebilirlik raporlarında da 140 ülke arasında genellikle 100-110 arası bir yer bulabilmekteydi. Dolayısıyla bu yıllık Özel Sayı rapor sonuçları da bu anlamda çok şaşırtıcı değildir.

Özel Sayıdan çıkan net sonuç hiç bir ülkenin henüz dönüşüme tam hazır olmadığı yönündedir. Diğer bir net sonuç da çalışmaya katılan veya katılmayan tüm ülkelerin de dönüşüme hazırlığa bir an önce başlama zorunluluğunun olduğudur. Bu dönüşümün ekonomik, beşeri, çevresel ve kurumsal gereklilikleri ve aciliyeti bulunmaktadır. Dönüşümün sağlanabilmesi için hükümetlerin güçlü yönetim ilkelerine bağlı kalması yanında kamu hizmetlerinin sunulmasında yenilikçi anlayışlara ve uzun dönemli düşünce yapılarının geliştirilmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Hükümetlere ve kamu

kurumlarına karşı gerileyen kamuoyu güveninin yeniden sağlanması, sunulan hizmetlerin hızla dijitalleştirilmesi, hizmet kalitesinin artırılması ve kaybolan güvenin yeniden tesisi dönüşümün başlatılabilmesi açısından önem arz etmektedir. Pandemi öncesinden bazı ülkeler bilişim altyapılarını geliştirerek dijitalleşme sürecini başlatmış olsalar bile, gelişmekte olan bir çok ülkede bu sürecin pandemiyle yaygınlık kazandığı ancak yeterli dönüşüme hazır olmadığı görülmektedir. Bu dönüşüm sürecinde küresel anlamda altyapının geliştirilmesine, elektrifiğe erişime ve enerji çeşitlendirmesine öncelik verilmesi gerekmektedir. Pandemiyle birlikte uzaktan çalışma, video toplantı ve internet üzerinden bir çok aktivite ortaya çıkmış olmasına rağmen, bu yapıların hem ülke içinde, hem de ülkeler arası geliştirilip yaygınlaştırılmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Ayrıca dijital dönüşümün salt fiziki alt yapı geliştirilmesi ile yeterli olamayacağı, bunun yanında dijital beceriye sahip beşeri insan kaynağı donanımının da geliştirilmesi gerektiği çok açıktır. Yeni dünyanın gerektirdiği insan kaynağının da mevcut eğitim yöntemleri ve müfredatlarıyla yapılamayacağı da anlaşılmaktadır. Bu da bizlere önümüzdeki süreçte eğitim yöntemleri ile müfredatının yeni ihtiyaçlara yönelik olarak dönüştürülmesi gereğini işaret etmektedir. Aynı şekilde, işletmelerin de iş yapma modelleri teknolojik ve insani gelişimi dikkate alarak yenilenme ihtiyacını doğurmaktadır. Tüm bunlar yaşanırken dönüşen yapıların düzenlenmesinde hukuki mevzuatın güncellenmesine, kurumsal yapıların ve en önemlisi fiziki alt yapıların da dönüştürülerek güçlendirilmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Kısacası dönüşüm başlamıştır, bunu öngörerek bireysel, toplumsal ve kurumsal düzeyde yenilenmeye, yeniyi öngörerek örgütlenmeye ve ortak akılla yerel ve küresel işbirliğiyle bunu başarma zorunluluğu vardır.

KKTC TARIM SEKTÖRÜNÜN DIŞ PAZAR REKABET GÜCÜ VE İHRACAT FIRSATLARI

Tarım Sektöründeki Temel Sorunlar

Tarım Sektöründe İhracat Fırsatları

Yeşil Hat Ticareti

AB Pazarı

Küresel Organik Ürün Pazarı

Birleşik Krallık Pazarı

Türkiye Cumhuriyeti Pazarı

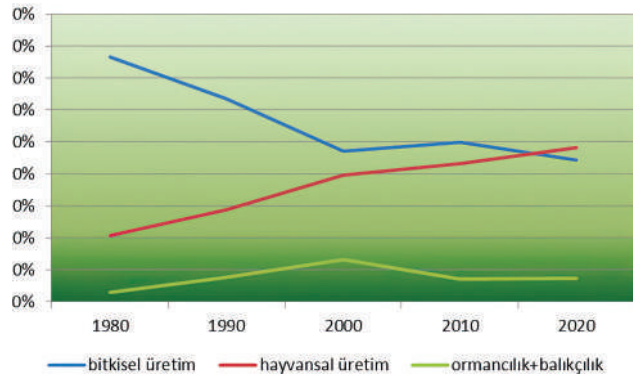
Kuzey Kıbrıs: Ne Yapmalı?

1. Tarım sektörü geleneksel olarak Kıbrıslı Türklerin en önemli ekonomik faaliyetlerinden biri olmuştur. Gerek Kıbrıs Cumhuriyeti döneminde gerekse 1974 sonrası dönemin ilk yıllarında tarım sektörü milli gelir ve istihdam içerisinde yadsınamaz bir öneme sahipti. Ancak kaçınılmaz olarak ekonomik gelişim sürecine girmiş tüm ülkelerde görüldüğü gibi tarımsal üretim ve istihdamın milli gelir içerisindeki payı Kuzey Kıbrıs'ta da azalmaktadır. Tarımsal üretimin milli gelir içerisindeki payı 1980'lerdeki %15-20'lik trendlerden %10'un altına gerilemiş ve son on yılda %5-7 bandında yatay bir trend izlemektedir. Benzer şekilde tarımsal istihdamın payı da 1980'lerdeki %30-40'lık seviyelerden %6'nın altına gerilemiş ve son on yılda %3-5 bandına yerleşmiştir. Türkiye'den gelen suyu da dikkate aldığımızda bu trendin önümüzdeki yıllarda yukarı doğru ivme kazanması beklenmektedir.

2. Tarihsel gelişime bakıldığı zaman, sektör 1977-2019 yılları arasında her yıl ortalama %2,2 civarı büyürken aynı dönemde ülke ekonomisi yaklaşık %3,8 büyümüştür. Benzer şekilde tarımsal alt sektörler bazında da istikrarsızlık göze çarpmaktadır. Tarım sektörünün yaklaşık %95'ini oluşturan bitkisel ve hayvansal üretime bakıldığı zaman istikrarsızlık olgusu bitkisel üretimde daha net ortaya çıkmaktadır. **Ancak hayvancılık sektöründe istikrarlı bir gelişim söz konusudur.**

3. Hayvansal üretimdeki gelişme, tarım sektörü içerisindeki görece önemini de artırmıştır. Şekilde de görüldüğü üzere, 1980'lerde %21'lik paya sahip hayvansal üretim bugün sektörün %48'sini oluşturmaktadır. Buna paralel olarak bitkisel üretimin payı 1980'lerdeki %76'lık seviyelerden 2020'de %44'lere inmiştir. Ada ülkesi olunmasına rağmen balıkçılık gibi bir sektörün yıllardır öneminin artmaması da ayrıca ele alınıp tartışılması gereken bir konudur.

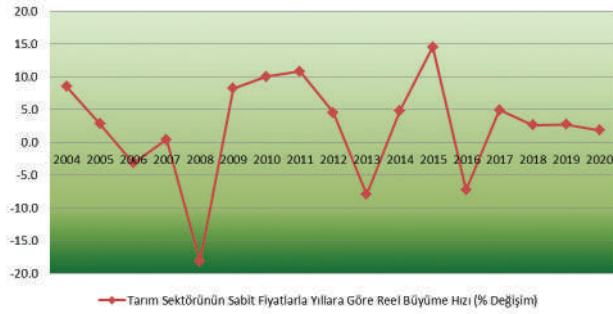
Şekil 3.1: Alt Sektörler İtibarı ile Gelişim (1980-2020, %)

Kaynak: DPÖ verilerinden hesaplanmıştır

4. Tarım sektörünün en önemli yapısal sorunlarından bir tanesi de üretimdeki istikrarsızlıktır. Bunun başlıca nedenlerinden bir tanesi sektörün yapısal olarak doğal koşullara bağımlı olmasıdır. Şekilde de görüldüğü üzere yıllar arasında reel üretim artışı aşırı dalgalanmalar göstermekte ve dönem dönem önemli daralmalar yaşamaktadır. **Bunun başlıca nedeni özellikle bitkisel üretimdeki doğal koşullara bağlılıktır.**

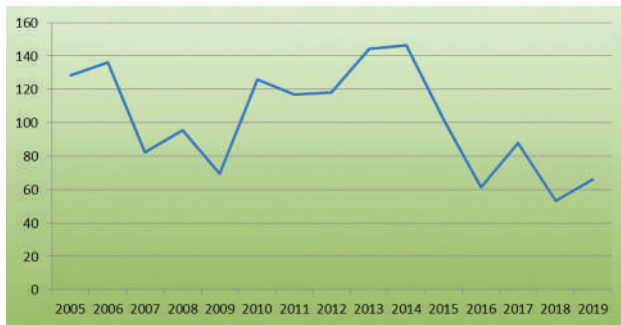
Şekil 3.2: Tarım Sektörünün Yıllara Göre Reel Büyüme Hızı (% Değişim)

Kaynak: DPÖ

5. Tarımsal üretim trendindeki aşırı dalgalanmaları ve doğaya bağımlılığı nispeten azaltacak bir unsur da sektöre yapılan ve verimliliği doğrudan etkileyen mekanizasyon ve benzeri yatırımlardır. Bu noktada, KKTC’de banka plasmanlarından sektöre giden yatırımlara bakıldığında zaman azalan bir trend görülmektedir. 2005’te 128 bin TL’lik değer 2019’da 60 bin TL’lere gerilemiştir. Dönem dönem iklim koşullarına bağlı olarak değişen çiftçi gelirlerinin de bu yatırım trendini kısmen de olsa olumlu veya olumsuz etkilediği görülmektedir. Tarım sektöründeki **mekanizasyonunun verimliliği doğrudan etkileyen bir unsur olduğu dikkate alındığında sektöre yapılan yatırımların azalması tarımsal üretimde teknolojinin yeteri kadar kullanılmadığının basit bir göstergesidir.**

Şekil 3.3: Tarım Sektöründe Sabit Sermaye Yatırımları (1977 Fiyatlarıyla, bin)

Kaynak: DPÖ

6. Yatırımlarda dikkati çeken bir diğer unsur da yatırımların finans sisteminin gelişiminden bağımsız olarak çiftçi kazançlarına bağlı bir yapıda olmasıdır. Sektöre yapılan

yatırımlar inişli çıkışlı bir trend izlemekte ve iklimsel gelişmelere bağlı olarak yatırım miktarlarında aşırı artış veya azalışlar görülebilmektedir. Örneğin 2009 yılında, 2008 kuraklığına bağlı olarak sektördeki yatırım miktarının aşırı bir şekilde azaldığı görülmektedir. Bu durum, devletin sektördeki yatırımları da yeteri kadar desteklemediğinin bir göstergesidir. Ancak gelişmiş ülkelerdeki kamu politikaları son yıllarda ürün fiyatı yerine üreticiyi gelir desteği veya yatırım desteği ile destekleme yoluna gitmektedir.

7. Tarımsal üretimin içeriğine bakıldığında zaman karşımıza benzer çevre ve iklimsel koşullara sahip Akdeniz ülkelerinden farklı bir yapı çıkmaktadır. Öncelikle hayvancılık sektörünün tarımsal milli gelir içerisindeki payı benzer ülkelerden çok daha yüksek bir paya sahiptir. Aynı şekilde meyve-sebze sektörünün payı da benzerlerinden daha azdır. **Bu ve benzeri farklı unsurların başlıca nedeni ise ülkenin karşı karşıya bulunduğu ekonomik izolasyonlar ve dışa açıklık oranı düşük bir ekonomik yapı nedeni ile sektörün uluslararası rekabet ortamından uzak kalmasıdır.** Bu durum, sektörde potansiyelin tam olarak realize edilememesine neden olmakta ve Dünya Bankası’nın 2006 Kuzey Kıbrıs Raporu’nda tespit ettiği gibi **yanlış ürünlerde uzmanlaşma** gibi sonuçlar doğurabilmektedir. Sektör yıllarca, uluslararası rekabet koşullarını ve baskısını hissetmeden öncelikle iç piyasaya ve en önemli ihracat potansiyeline sahip olduğu niş ürünü olan hellime yönelik bir yapıda üretim yapmıştır.

8. KKTC Tarım Sektörü’nün ihracat verilerine bakıldığında zaman ürün yelpazesinin oldukça dar bir çerçeveye sıkıştığı görülmektedir. Günümüzde işlenmiş ve işlenmemiş tarımsal ürünler ülke ihracatının çok büyük bir kısmını oluşturmaktadır. 2019 yılı verilerine göre, KKTC’nin yaklaşık 88 milyon dolarlık ihracatının yaklaşık %82’sini tarımsal ürünler oluşturmaktadır. Ancak söz konusu ihracatta ürün çeşitliliğinin az ve ihracat pazarlarının sınırlı ülke ve bölgeye bağlı kaldığı görülmektedir. Ayrıca tarihsel gelişime bakıldığında, KKTC’nin tarımsal ihracatında anlamlı gelişme gösteren tek alanın süt ürünleri olduğu görülmektedir. Bu veriler ışığında, ihracat rakamlarının ambargoların da etkisiyle, ülkenin bu sektördeki potansiyelini yansıtmaktan oldukça uzak olduğu vurgusu yapılabilir.

Tarım Sektöründeki Temel Sorunlar

9. KKTC ekonomisine uygulanan izolasyonlar ülke ekonomisi için olumsuz pek çok yapısal sorunu da beraberinde getirmiştir. Bu sorunların en önemlisi kapalı bir ekonomik yapı içerisinde dünya ile rekabet etmemenin getirdiği esnek ve dinamik olmaktan uzak bir ekonomik yapı ve

buna bağılı olarak gerçek ekonomik potansiyelin hayata geçirilememesidir. Ancak tüm bunların ötesinde ticari anlamda izole olmanın en önemli etkilerinden bir tanesi de uluslararası ticaretinin gerektirdiği kuralları uygulamak için gerekli teknik ve hukuki altyapı ile buna bağılı kurumsal örgütlenmenin oluşturulamamasıdır. Diğer bir deyişle, **tarımda tarladan sofraya kadar tüm üretim, işleme ve pazarlama sürecinin kontrol altında olduğu bir yapı tam anlamıyla kurulamamıştır.** Söz konusu yapıya daha detaylı bakıldığı zaman sektörde karşılaşılan başlıca yapısal ve konjonktürel sorunlar şöyle özetlenebilmektedir:

10. Sektörel Stratejik Planlama Eksikliği: KKTC'deki tarım politikaları incelendiği zaman sektördeki tüm paydaşların katılımıyla belirlenmiş sürdürülebilir bir tarım stratejisinin olmadığı görülmektedir. Bu gerek kısa vadeli gerekse orta ve uzun vadeli politikaların uygulanmasını ve etkin sonuç alınmasını engellemektedir ve kaynak israfına yol açmaktadır. Bu durum ayrıca üreticilerin kısa vadeli üretim-yatırım planlamalarını olumsuz etkilemekte ve sektörde borç-alacak dengesinin bozulmasına da neden olmaktadır. Yakın geçmişte Tarım Bakanlığı tarafından hazırlanıp kamuoyu ile paylaşılan "KKTC Tarım Master Planı" bu yönde atılan önemli bir adım olsa da çalışmanın bir başlangıç zemini olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Bu noktadan sonra yapılması gereken, çeşitli alanlarda daha spesifik çalışmalarla master planda belirtilen genel hedeflerin hayata geçirilmesinin sağlanmasıdır. Söz konusu **mikro strateji eksikliği Türkiye'den suyun gelmesi ile de değişmemiştir.**

11. Ölçek Sorunu: Ülke ekonomisinin küçük ölçekli olması yanında KKTC'de faaliyet gösteren tarımsal işletmelerin ortalama büyüklükleri de hem AB hem de Güney Kıbrıs ortalamalarının oldukça altındadır. Bu durum ağırlıklı olarak tarımın ikinci bir iş olarak yapılıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Kuzey Kıbrıs ekonomisinde kamu istihdamının yarattığı çekicilik yanında mesai saatlerinin ikinci bir iş yapılmasına imkan tanınması nedeniyle böyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır. İşletme düzeyinde bu denli küçük ölçeklerle üretim yapılması üretimin hem birim maliyetini artırmakta hem de verimini düşürmektedir. Buna ilaveten bu sorun üreticilerin teknolojik yatırımlar yaparak ölçeklerini büyütmenin yanında yeni üretim tekniklerini kullanmalarını da engellemektedir. Bu alandaki boşluğu son yıllarda tarım sektöründen aktörler yerine diğer sektörlerden girişimcilerin yatırımlarıyla kısmen doldurmaya başladığı görülmektedir.

12. Katma Değer Yaratamama: Tarım sektörü özellikle turizm ve üniversiteler gibi hizmet sektörlerine tamamlayıcılık

özelliğini tam olarak yerine getiremeyerek potansiyelini yansıtamamakta ve yeterli katma değer yaratamamaktadır. Bu noktada, çok çarpıcı bir örnek vermek gerekirse enginar ile ilgili rakamlara bakmak yerinde olacaktır. Su kaynaklarının sürdürülebilirliğine rağmen Kuzey Kıbrıs'ta kontrolsüz olarak enginar üretimi yapılmaktadır. Güney Kıbrıs'ta yaklaşık 900 dönüm alanda enginar ekilirken, Kuzey'de bunun çok daha fazlası bir alanda enginar ekilmektedir. Aynı zamanda her yıl bol miktarda enginar dalında kurumaktadır. Dolayısıyla ülke ekonomisine yön vermekle yükümlü bakanlıkların bu noktada yapması gereken iki unsur vardır. **Öncelikle üretim faktörlerinin bir kısmı enginar üretimi yanında ürün işlemeye yönlendirilmelidir. İkinci olarak da yüksek maliyetler ve çevresel sürdürülebilirliği de dikkate alarak üretim desenini ihracat potansiyeline sahip yüksek katma değerli alanlara yönlendirmelidirler.**

13. Sektördeki Üreticilerin Eksik Örgütlenmesi: AB ve diğer gelişmiş ülkelerde tarıma sağlanan fiyat desteği azaltılırken; üreticiler, hem gelirlerini sürdürebilmek, hem de pazarlama olanaklarını artırmak için üretim alanlarına veya bölgelerine göre birlik ve kooperatifler kurarak örgütlenmektedirler. Yani devlet tarımdan elini ve fiyat desteğini çekerken, devletin yerini aracı toptancılar değil üretici birlikleri almaktadır. Zaten gelişmiş ülkelerdeki politikalar bu yöndeki örgütlenmeleri desteklemektedir (Örneğin AB'nde herhangi bir kooperatif pazarladığı ürünlerin yıllık değerinin (cirosunun) belli bir yüzdeliği ölçüsünde AB tarım fonlarından destek almakta ve hatta bu destek vergiden muaf tutulmaktadır. Ancak burada önemli bir koşul da bulunmaktadır; birliğin hissedarları üreticiler olmasına rağmen çiftçiler birlik yönetiminde yer alamamaktadırlar). Birlikler üreticiler için gerek paketleme, taşıma ve pazarlama alanında önemli işlevler yerine getirmektedirler. Buna benzer üretici kooperatiflerinin ve birliklerinin Kuzey Kıbrıs'ta da oluşturulmasına, mevcutların dönüştürülmesine ve uygun politika enstrümanları ile bu gibi oluşumların desteklenmelerine ihtiyaç bulunmaktadır.

14. Vizyon Eksikliği: Özellikle başta gıda olmak üzere tarımsal üretimin pandemi sonrasında stratejik bir üretim haline gelmesiyle birlikte tarımsal üretim ve planlamanın belirli bir vizyon çerçevesinde planlanarak sürdürülmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Oysa ülkemizdeki tarım politikalarını temel unsurları günümüz dünyasının taleplerini karşılamaktan uzak ve sadece üretici gelirini hedefleyen tek yönlü bir yapıda ele alınmaktadır. Tüketicilerin gıda güvenliğini de sağlayacak şekilde tarladan sofraya üretimin her aşamasını denetleyip kontrol edecek bir vizyonun ve buna bağılı bir sistemin

oluşturulması mutalaka ele alınması gereken acil öncelik durumundadır. Vizyon eksikliği üretim deseni bağlamında da karşımıza çıkmaktadır. **Günümüz koşullarında özellikle bitkisel üretimde artık yeni yaklaşımlarla tarım sektörü ele alınmalıdır. Örneğin küresel ısınma olgusu bu ülkede yazın domates üretimini olumsuz etkilerken örtü altı üretimi daha fizibil hale getirmektedir. Dolayısıyla hem üretim ve ihracat hem de ithalat kavramları bakanlık politikaları bağlamında yeniden kurgulanmalıdır. Bu kurgunun özünde de hizmet sektörünün ihtiyaçları başlıca unsur olmalıdır.**

15. Yanlış Uzmanlaşma: Kuzey Kıbrıs'ta sağlanan tarımsal destekler oransal olarak AB, OECD ve ABD gibi ülkelerden çok ciddi oranda farklılaşmamaktadır. Ancak, burada esas sorun sektöre sağlanan tarımsal desteklerin parasal büyüklüğünden çok bu desteklerin dağıtım şeklindedir. Tarımda çeşitli kurumlar aracılığıyla farklı destekler sağlanmasına rağmen, fiyat desteği en önemli destek olmaya devam etmektedir; ancak piyasalarda gerçekleştirilen müdahale alımları sırasında erkencilik gibi avantajları teşvik edecek fiyat farklılaşmaları pek uygulanmamaktadır. Öte yandan destekleme sisteminde çiftçiyi desteklemek amacıyla kullanılan fiyat desteği uygulaması iç piyasada fiyatları yükseltici etkiye neden olmaktadır. **İç fiyatların yüksekliği ekonominin lokomotifi olan hizmet sektörünün rekabet gücünü olumsuz etkilemektedir. Tüm bunların sonucunda tarımsal üretim deseninde kısmen yanlış uzmanlaşma görülmektedir.** Örneğin, ihracat potansiyeline sahip taze meyve-sebze sektörünün üretim veya ihracat içindeki payı olması gerekenin altında, hayvancılık sektörünün ve özellikle büyükbaş hayvancılığın payı olması gerekenden fazladır. Unutulmamalıdır ki; **dış rekabet tam olarak mevcut olsa idi yüksek olasılıkla bazı alt sektörlerde üreticiler daha kârlı farklı alanlara kaymak zorunda kalacaklardı...**

Tarım Sektöründe İhracat Fırsatları

16. Tarım sektörü tüm dünyada devletler tarafından müdahaleye maruz kalan bir sektördür. Günümüzde ülkelerin büyük bir çoğunluğu serbest piyasa ekonomisinin ilkeleri çerçevesinde ekonomilerine yön vermeye çalışsalar da bu durum tarım sektörü için geçerli değildir. Tarım politikalarını oluştururken devletler tarihsel olarak üretim artışını gıda güvencesi gibi kaygılar doğrultusunda hedeflerinin odağına koyarlar. Gelişmiş ülkelerde tarımın milli gelir içinden aldığı pay görece olarak azalsa da bunun anlamı tarım sektörünün öneminin azalması anlamına gelmemektedir. **Ülkelerin temel tarımsal ürünlerde kendi kendine yeterli olma hedefi**

sanayileşmiş pek çok ülkede dahi tarihsel bir hedef olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum pandemi sonrası dünyada daha da önem kazanmıştır.

17. 21. yüzyılla birlikte tarım politikalarının oluşumuna yeni bir boyut eklenmeye başlanmıştır: **doğal kaynaklar ve çevrenin sürdürülebilirliği.** Artık tarım politikaları belirlenirken seçilen hedeflerin ülkenin doğal kaynakları ve çevre ile de uyumlu olması zorunluluğunu gerek siyasetçiler gerekse de ilgili teknik bürokratlar hissetmektedirler. Zaten başta su olmak üzere doğal kaynakların elverişliliği de bu politikalara zorunlu olarak etki etmektedir. Son dönemlerde, kendisini iyice hissettiren küresel ısınma olgusu klasik ekonomik doktrinlerinin pek farkına varmadığı çevre olgusunun da ortaya çıkmasına yardımcı olmuştur. Ekonomi literatüründe gerek merkezi planlamayı savunan sol iktisatçılar, gerek serbest piyasayı savunan liberaller, gerekse de devlet müdahalesinin ekonomide gerekli olduğunu düşünen Keynesçi iktisatçıların hiçbiri analizlerinde çevre olgusunu hesaba tam anlamıyla katmamışlardı. Tümünün ortak kaygısı ekonomik büyümeyi sağlamaktı. Fakat bu kutsanmış "büyüme" olgusunun özellikle çevreye olan yan etkileri günümüzde göz ardı edilemeyecek boyutlara ulaşmıştır. Bu bağlamda, tarımsal üretim de çevrenin ve doğal kaynakların yıpranmasında önemli bir role sahip olmaktadır. Tüm bunların neticesinde, günümüz modern devletlerinde tarım politikaları belirlenirken; 1970'lerdeki ana etken olan üretici gelirinin korunması unsuruna ek olarak ilgili devlet kurumları tarladan sofraya üretilen ürünlerin kalitesini ve doğal kaynakların sürdürülebilirliğini de dikkate almakta ve politika önceliklerini belirlemektedirler. Ancak, **söz konusu dönüşüm Kuzey Kıbrıs tarım sektörü için geçerli değildir.** Sektör halen 1970'lerin ruhuyla geliştirilmiş tek boyutlu tarımsal politika hedefleriyle kurgulanmaktadır. Diğer bir deyişle, üretici gelirini korumak ve üretimi sağlamak Kuzey Kıbrıs tarım politikalarının ana hedefi durumundadır.

18. Toplumların gelişimine bakıldığı zaman tarihte yaşanan bazı içsel veya dışsal şokların, sorunların aşılmasında ve dönüşümde önemli bir rol oynayabildiği görülmektedir. Bu şoklar olumsuz olabileceği gibi olumlu da olabilmektedir. Konu Kuzey Kıbrıs özelinde ele alındığı zaman hem olumlu hem de olumsuz şokların yaşandığı/yaşanabileceği görülmektedir. Günümüzde, **tarım sektörünün karşı karşıya kaldığı tıkanıklık, bütçesel açmazlar ve sistemin sorunlara kalıcı çözüm üretememesi olumsuz bir şok olarak düşünülebilir. Aynı bağlamda, Türkiye'den gelen**

suyu da olumlu bir şok olarak ele alabiliriz. Suyun etkisi, şok olarak nitelenebilecek kadar önemlidir. Bunun nedeni suyun günümüzde üretimde karşılaşılan en önemli kıt bir girdi olmasıdır. Buna ilaveten; su, küresel ısınma ve azalan yağışlar nedeniyle, aynı coğrafyada üretim yaptığımız ülkelerde de en önemli sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Bu koşullar altında, suyun getireceği fırsatları hayata geçirmek ve buna bağlı olarak tarım sektöründe dönüşümü sağlamak ülke ekonomisinin günümüzde ve gelecekte elde edeceği faydaları maksimize etmek için zaruret arz etmektedir.

19. Kuzey Kıbrıs'ta tarım sektörüne izolasyonların kalkması ve dış ticaret sistemine entegrasyon durumunda olası ihracat fırsatları düşünülmelidir. Ancak dış ticaret iki yönlü bir olgudur ve kamuoyunda ithal mallarla rekabette yaşanması muhtemel sorunlar pek tartışılmamaktadır. Yukarıda kısmen bahsedilen sorunlardan ve küresel gelişmelerden sektörün dış ticaret potansiyeli bağlamında şu çıkarım yapılabilir: **İhracat bağlamında mevcut üretim maliyetleriyle sınırlı alanda ihracat artışı yaşanabilecektir (hellim, patates, örtü altı üretim vs.). Ancak ithalat bağlamında başta et, süt ürünleri, meyve veya işlenmiş tarımsal ürünler olmak üzere pek çok alanda sıkıntı yaşanabilecektir.** Bu ve benzeri pek çok sorun tarım sektörünün dış ticaret anlamında gelişim potansiyelinin sınırlı olduğunu ve hatta iç piyasada yaşanması muhtemel rekabet bağlantılı sorunların, fırsatların dahi önüne geçebileceğini göstermektedir. Ancak Türkiye'den gelen suyun rekabet bağlamında pek çok olumsuz unsuru olumluya dönüştürme potansiyeli olduğunun da altı çizilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, Kuzey Kıbrıs tarım sektörünün yeni bir evreye girdiği açıktır.

20. Tarım sektöründe ihracat potansiyelini artırmak için ele alınması gerekli yeni politika önerilerini ve yaklaşımları hayata geçirmek; gerek iç piyasanın güncel taleplerine cevap verebilmek, gerekse de uluslararası ticaretten elde edeceğimiz faydaların maksimize edilmesi için oldukça önemlidir. Ancak unutulmaması gerekir ki, tüm avantajlarımıza ve **suyun getireceği fırsatlara rağmen tarım sektörünün ölçek sorunu vardır. Ölçeğin dışında toprak gibi ülke doğal kaynakları da oldukça sınırlı olup ayrıca enerji ve emek maliyetleri de dezavantaj yaratmaktadır. Tüm bunlar suyun kullanımının katma değeri yüksek alanlara yönlendirilmesini zorunlu kılmaktadır.**

21. KKTC gibi küçük ölçekli ekonomilerde birim maliyetlerin yüksek olması dış ticaretten elde edilebilecek kazançları sınırlayan en önemli kısıtlardan bir tanesidir. Dolayısıyla, KKTC özelinde düşünüldüğü zaman tarımsal ürünlerde dış

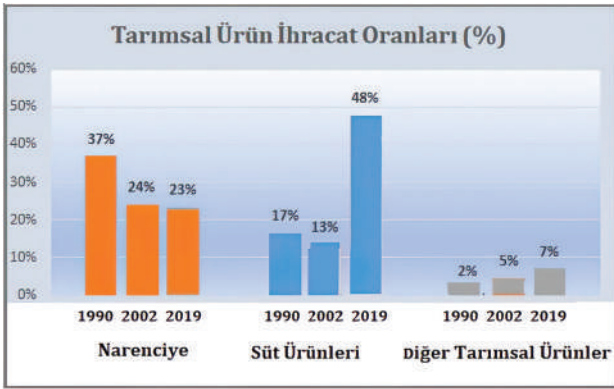
ticarete rekabet avantajına sahip olabilmek için başlıca iki unsur karşımıza çıkmaktadır: **erkencilik avantajı** ve **niş ürünler üretebilmek**. Erkencilik oldukça önemli ancak sınırlı bir avantajdır. Önemlidir çünkü ürünü piyasanın en uygun zamanında çıkarabilmek mümkündür; sınırlıdır çünkü büyük üreticiler piyasaya arz etmeye başladıkları zaman sizin ihracatınız durma noktasına gelebilir. Dünya ile entegre ve KKTC ile benzer özelliklere sahip açık ekonomilerin tecrübelerine bakıldığı zaman büyük üretici ülkeler arza başladıkları zaman küçük ekonomilerin ihracatının azalması ötesinde iç piyasalarında dahi sıkıntı yaşayabildikleri görülmektedir. Dolayısıyla; niş ürünler üretip pazarlayabilmek, ihracat gelirlerini maksimize etmek ve ihracatın sürdürülebilirliği açısından oldukça önem arz etmektedir.

22. Niş ürünler gerek sanayide, gerek tarımda gerek ekonominin ilgili tüm alanlarında son zamanlarda oldukça sık dile getirilen, deyim yerindeyse moda olmuş bir öge olarak karşımıza çıkmaktadır. Niş ürünlerle ilgili Kuzey Kıbrıs özelinde belirtilmesi gereken bir hakikat ise pazarlama bağlamında niş ürünlerin özellikleridir. Kuzey Kıbrıs ölçek kısıtı nedeniyle sınırlı üretim kapasitesine sahip bir ekonomidir. **Yerel düzlemde bilinen ve iç piyasası oluşmuş bir ürünü yerel olmaktan çıkarıp uluslararası talebi olan bir ürün haline getirmek ise oldukça maliyetli, zahmetli ve hatta riskli bir süreçtir.** Uluslararası pazarlamanın tüm aşamalarında başarı sağlandığı zaman söz konusu üründe sürdürülebilir bir dış ticaret potansiyeli yakalanabilir. Böylesine zorlu bir süreç de ancak arz miktarı yeterli olacak ürünlerde denenebilir. Aksi takdirde ürün yerel olmaktan çıkıp küresel olsa da ihracat sembolik kalacaktır. Özetlemek gerekirse; **yerel bir niş ürünü dış ticarete konu bir mal haline getirmek meşakkatli bir iştir ve eğer sembolik düzeyde üretimi olan arz esnekliği sınırlı bir ürüne o ürünü turizm anlamında değerlendirmek daha rasyonel bir strateji olacaktır.**

23. Kuzey Kıbrıs bağlamında, rantabl niş ürünleri düşündüğümüz zaman öncelikle karşımıza hellim çıkmaktadır. Ancak yıllar boyunca bu sektöre aktarılan tüm desteklere rağmen sektör, ürünü tesciline uygun üretip ihraç etmekten uzaktadır. Benzer sorunlar Güney Kıbrıs için de geçerli olup bu konuda stratejik planlar hayata geçirilmiştir. Güney Kıbrıs'ta ilgili bakanlık her yıl %10 küçükbaş arzını artırma hedefi koyup bu hedef doğrultusunda yıllık 70 milyon Euro ek yatırım bütçesi ayırmıştır. Benzer programların acilen kuzeyde de başlatılması gerekmektedir.

24. Özellikle 2004 sonrası dönemde büyük baş hayvan besiciliğine verilen destekler sonucu inek sütünde ve buna bağlı olarak süt ürünleri üretiminde ciddi bir artış ortaya çıkmıştır. İç piyasa talebinin çok üzerinde bir üretime ulaşılması sonucu arz fazlasının ihraç yoluya değerlendirilmesini gündeme getirmiştir. İhracatçı firmalara verilen navlun desteği yanında sütü işleyecek üreticilere verilen sübvansiyonlu çiğ süt fiyatlarıyla da entegre bir destek zinciri yaratılmış oldu. Aşağıdaki grafikten de görülebileceği gibi bahse konu desteklerle birlikte süt ürünleri ihracatında o denli ciddi bir artış yaşanmıştır ki genel ihracat rakamlarını dahi artırıcı etki yapmıştır. Önceleri Türkiye ve Körfez ülkelerine yapılan süt ürünü ihracatı zaman içerisinde Körfez ülkelerinde yoğunlaşmıştır.

Şekil 3.4 yıllara Göre Tarımsal ürün İhracat oranları

Kaynak: Ticaret Dairesi

25. Ancak sadece hellime odaklanmak tarım sektörünün potansiyelini gerçek anlamda realize etmemesi demektir. İklim ve toprak koşullarımız daha pek çok meyve sebze türünde de niş ürünler üretebilirsek kazanç elde edebileceğimizi göstermektedir. Bu ürünlerin başında da **günümüzde en hızla gelişen dış ticaret pazarlarından olan organik ürünler gelmektedir.**

26. Gelişmiş veya gelişmekte olan pek çok ülke giderek daha yoğun bir şekilde organik tarımsal üretime geçmeye çalışmaktadır. Bu süreçte, ülkeler üreticilerine her geçen gün daha yoğun bir şekilde destek vermektedirler. Sağlanan desteğin arkasında organik tarımın gerek sosyal, gerek ekonomik, gerekse çevre ve sağlık anlamda ülkeler için sağladığı avantajlar yer almaktadır. Ekonomi noktasında bu avantajlara kısaca bakıldığı zaman, gelişmekte olan ülkeler için temel tarımsal ürünlerde gelişmiş ülkelere ihracat olanaklarının intansif tarımın rekabet gücünden dolayı oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Diğer bir **deyişle gelişmekte olan ülkeler et, süt veya tahıllar gibi temel ürünlerde AB veya ABD pazarına pek girememekte, bu şansı**

ancak muz gibi gelişmiş ülkelerin yeterince üretemeyeceği bazı meyve ve sebzelerde yakalayabilmektedirler. Günümüz koşulları altında organik tarım, gelişmekte olan ülkeler için özellikle yüksek alım gücüne sahip AB, Kuzey Amerika veya Uzak Doğu pazarlarının sağladığı ekonomik fırsatlar sebebiyle önemli bir imkân sunmaktadır.

Yeşil Hat Ticareti

27. Kuzey Kıbrıs'ta üretilen tarımsal ürünlerin ihracatı anlamında ulaşımdaki yakınlığı nedeniyle en düşük maliyetli olan Yeşil Hat üzerinden yapılan Güney Kıbrıs pazarıdır. AB Komisyonu tarafından ada içi geçişleri (mal, hizmet ve kişilerin) düzenlemek üzere oluşturulan Yeşil Hat Tüzüğü yeterli düzeyde katma değer yaratılarak Kuzey Kıbrıs'ta üretilmiş ürünlerin Yeşil Hat üzerinden Güney'e ve hatta oradan AB'ne ihracatına imkan tanımaktadır. Tüzüğün yürürlüğe girdiği 2004 yılından bu yana yeşil hat üzerinden tarımsal ürün ticaretinde inişli çıkışlı bir grafik yaşandığı görülmektedir. Yeşil Hat üzerinden yapılan tarımsal ticarete konu ürünler birincil ürün ve işlenmiş ürün olarak iki sınıfta değerlendirilebilir. Birincil ürün ticareti kapsamında öne çıkan ürün patatestir (yıllık 350bin Euro civarında). Patates dışında mevsimsel olarak soğan, salatalık, marul, domates, havuç ve çilek gibi taze meyve sebzelerin ticareti de yapılmaktadır. Ancak bu ürünlerin de ticaret hacmi oldukça düşüktür (yıllık 100bin Euro civarı).

Tablo 3.1 Yeşil Hat Ticaretinde Tarımsal Ürün İhracatı (Bin €)

	2005	2010	2015	2020
Meyve-Sebze	282	600	75	443
Balık		920	688	636
TOPLAM Yeşil Hat Ticareti	1660	6000	3900	4600

Kaynak: Kıbrıs Türk Ticaret Odası

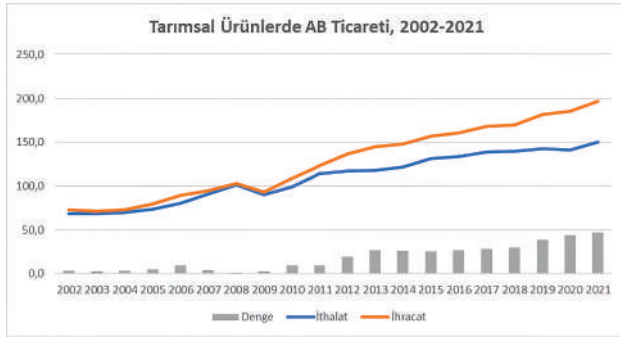
28. Ancak, yeşil hat üzerinden yapılan ihracata konu tarımsal ürünler AB mevzuatı gereği zaman zaman değişen yüksek standartlardaki sağlık ve sertifikasyon koşullarını sağlamak durumunda kalmaktadır. Örneğin 2021 yılında, AB mevzuatında yer alan değişiklik sonrası tüm meyve ve sebzeler için bitki sağlığı sertifikası zorunluluğu getirilmiş ve bu nedenle de Güney'e satışlar durmuştur. Bu bağlamda, söz konusu ürünlerin ihracatına yeniden başlanabilmesi için Yeşil Hat Tüzüğü'nün uygulama tüzüğünde bu doğrultuda değişikliğe gidilerek ihtiyaç duyulan bitki sağlığı belgelerinin

düzenlenebilmesine yönelik bir mekanizmanın oluşturulması beklenmektedir.

29. Benzer şekilde işlenmiş tarımsal ürünlerin Yeşil Hat Tüzüğü kapsamında ihracatında da kısıtlayıcı bir çok unsur yer almaktadır. Örneğin hayvansal orjinli işlenmiş tarımsal ürünlerin geçişi (örneğin hellim veya işlenmiş et ürünleri) tamamen yasak veya belirli koşulların sağlanmasına bağlı koşullu geçiş hakkı elde etmektedir (örneğin bal ve balık gibi). Gerek işlenmiş tarım gerekse de birincil ürünlerde üretim standartlarının yükseltilmesine ve gerekli sertifikasyon işlemlerinin Kuzey Kıbrıs'ta yapılabilmesine olanak tanırırsa bu pazara harnup şurubu, turşu, reçel, zeytinyağı, meyve suyu ve bakliyat gibi tarımsal ürünlerinde erişebilmesine imkan yaratılabilecektir.

AB Pazarı

30. Bizi fazlasıyla ilgilendiren AB pazarının tarımsal ürünlerde dış ticaret yapısı şu şekildedir: 2021 yılı için AB, tarımsal ürünlerde yaklaşık 47 milyar euro'luk bir dış ticaret fazlasına sahiptir. Ancak bu noktada belirtilmesi gereken esas unsur bu fazlalığın artış trendinde olduğu yani AB'nin tarımsal ürünlerde gittikçe daha fazla net ihracatçı olmaya başladığıdır.

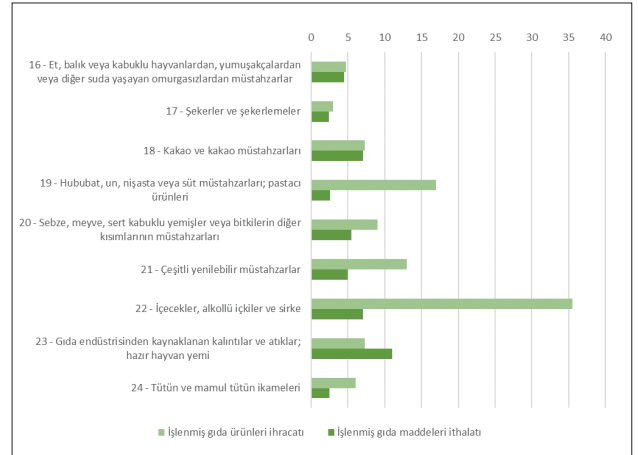
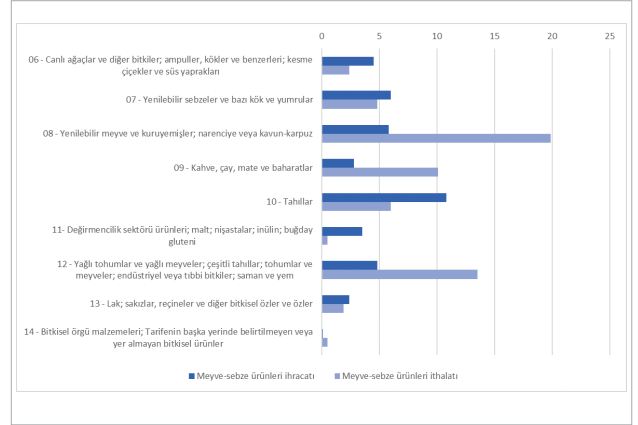
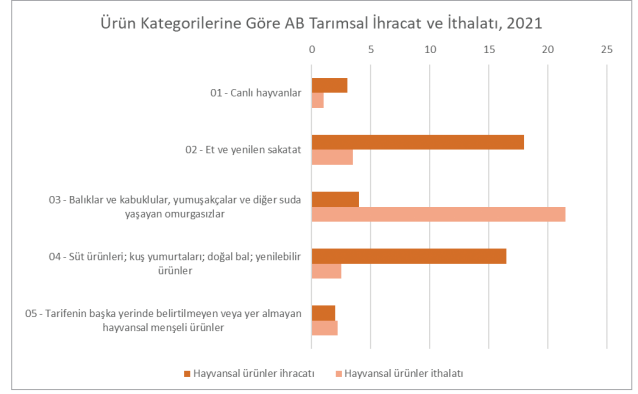

Kaynak: Eurostat (veri kodu: DS-045409)

31. AB pazarının dış ticaret yapısına daha detaylı bakıldığı zaman, 2021 yılında tarımsal ürünlerin dış ticaretinden elde edilen 47 milyar Euro'nun **üç temel alt gurubun ikisinden elde edildiği görülmektedir. Diğer bir deyişle AB; hayvansal ürünler ve çeşitli (işlenmiş) gıda maddelerinde dış ticaret fazlasına sahipken bitkisel ürünlerde dış ticaret açığına sahiptir.** Bu açık da alttaki şekilden de görüleceği üzere en fazla taze meyve-sebze kategorisindedir.

Küresel Organik Ürün Pazarı

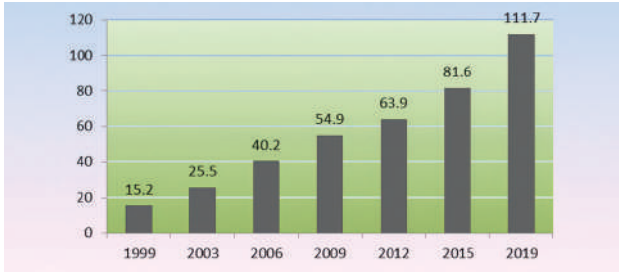
32. Günümüzde tüketici bilincinin artması ve insan sağlığı ile tüketilen gıdalar arasındaki yakın ilişkinin kamuoyu

Kaynak: Kaynak: Eurostat (veri kodu: DS-045409)

tarafından sorgulanmaya başlanması ile birlikte organik ürünlere olan talep hızla artmaktadır. Bu talep her ne kadar gelişmiş ülkelerde 1970'lere kadar uzansa da bu sürecin yeni yüzyıla birlikte ivme kazandığı ve bu ivmenin gün geçtikçe yükseldiği bilinen bir olgudur. Organik ürünler, özellikle **son yıllarda artık bilinçli veya marjinal tüketici guruplarının ilgi alanı olan bir 'niş pazar' olmaktan çıkmış** ve toplumsal bir olgu olmaya başlamıştır. 1980'lerde sadece çocuk mamalarında kullanılan, tüketici farkındalığı anlamında çok düşük seviyelerde olan ve uluslararası talebi olmayan bir niş pazar olan organik ürünler, 2019 yılı itibarıyla yaklaşık 112 milyar dolarlık dev bir küresel pazar halini almıştır.

Şekil 3.4: Dünya Organik Ürün Pazarı (milyar \$)

Kaynak: IFOAM, 2022 Database.

33. Dünyada organik ürün talebini yaratan ülkelerin önderliğini alım gücü yüksek ve istikrarlı talebe sahip gelişmiş ülkelerin yapmakta olması, gıda ihracatındaki potansiyelini ve hacmini artırmak isteyen tüm ülkelerin ilgisini çeken bir diğer unsurdur. Diğer bir deyişle; organik ürünlerdeki dünya pazarının büyüklüğüne ve gelişme potansiyeline bakıldığı zaman bu ürünleri sunabilecek ülkeleri çok büyük fırsatlar beklemektedir. Nedeni ise tüm organik ürünlerde bir arz açığının olmasıdır. Bunun ötesinde, talepteki ve arzadaki artış hızlarına bakıldığı zaman, bu açığın yakın veya orta vadede kapanması pek kolay görülmemektedir. Talep artış hızının arz artışının sürekli olarak üzerinde yer alması nedeniyle farkın kapanması bir yana günümüzde daha da açıldığı ve arz açığının pandemi sonrasında da artarak devam etmesi beklenmektedir.

Birleşik Krallık Pazarı

34. Organik tarımın çok hızlı geliştiği pazarlardan bir tanesi de İngiltere piyasasıdır. Söz konusu pazarın KKTC açısından önemi tartışılmazdır. Geleneksel ticari bağlar ve oradaki Kıbrıslı nüfusun boyutu bu pazarı gerek Kıbrıslı Türkler gerekse de Kıbrıslı Rumlar açısından her zaman öncelikli yapmıştır. Ayrıca Brexit sonrası yeni bir evreye girilmiş olması, İngiltere'ye bağlantılı olduğu ticari ilişkilerini AB'den bağımsız bir şekilde tekrardan canlandırma fırsatı vermiştir. Birleşik Krallık'ta organik ürün pazarı 2021 yılı itibarıyla yaklaşık 3.1 milyar Sterlinlik bir büyüklüğe ulaşmıştır.

Şekil 3.5: Birleşik Krallık Organik Gıda Pazarının Gelişimi (milyar, £)

Kaynak: "UK Organic Market Report, 2022" www.soilassociation.org

35. Birleşik Krallık pazarının ilginç bir özelliği de organik olmayan gıda pazarının (işlenmiş tarımsal ürünler de dahil) gelişim trendinin son on yılda yerinde sayması ve hatta bazı yıllarda negatif değerler yaşamasıdır. Nüfus artışına ve ekonomik gelişime rağmen eksi büyüme görülen bu pazarın boşluğunu da organik gıda ürünleri doldurmaktadır. Organik pazar her yıl ortalama %5-6 büyürken, büyüme rakamı 2019'da yüzde 13 olmuştur.

36. Birleşik Krallık organik pazarının başlıca ürün grupları ise süt ürünleri, meyve-sebze ve bitkisel çayları da içeren paketlenmiş gıda grupları olmuştur. Örnek vermek gerekirse 2021 itibarıyla Birleşik Krallık'taki organik süt ürünleri pazarının büyüklüğü 500 milyon sterline ulaşmıştır. Bu segmentteki en önemli ürünlerden olan organik yoğurt bu pazarın yaklaşık yüzde 40'ını oluşturmaktadır. Günümüz piyasasında satılan her on yoğurttan biri organik yoğurt olmuştur.

37. Birleşik Krallık organik gıda pazarındaki yeni trendlere bakıldığı zaman, soya veya yulaf türevi bitki bazlı gıdalar, çeşitli vegan ürünleri (gıda takviyeleri), kefir veya yoğurt gibi probiyotik gıdalar, enerji barları vs. gelmektedir. Gıdaya ek olarak organik kozmetik ve kişisel bakım sektörü de çok hızlı büyüyen pazarlar arasında gelmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti Pazarı

38. Türkiye'nin organik pazarının gelişimine bakıldığı zaman öncelikle arz boyutundaki gelişmeler dikkat çekmektedir. Örneğin organik üretim yapılan alan son yirmi yılda yaklaşık 90 bin hektardan 650 bin hektara çıkmış ve Türkiye bu alanda dünyadan 18.inci sıraya yükselmiştir. Sertifikalı üretici sayısına bakıldığı zaman, gelişim daha da dikkat çekmekte, üretici sayısı 2002'de 12,500 çiftçiden 2012'de 43,700'e, 2019'da ise 74,545'e yükselmiştir. Türkiye bu alanda dünyada 7.inci Avrupa'da ise ilk sıradadır.

39. Arz tarafındaki gelişmelere rağmen iç pazarın boyutu günümüzde 100 milyon euroya dahi ulaşmamakta yani potansiyelinin çok altında bulunmaktadır. Kişi başı organik harcamada örneğin Danimarka gibi ülkeler 300 euro/yıl seviyesini aşmışken, Türkiye için bu değer henüz 1 euro civarındadır.

40. Türkiye organik ürünlerde yüksek oranda net ihracatçı bir ülke olarak karşımıza çıkmaktadır. Sınırlı organik ürün ithalatı içerisinde işlenmemiş tarım ürünleri olarak başlıca soya fasulyesi, hurma, keten, susam tohumu, yulaf, kurutulmuş erik-elma vs. gibi ürünler gelmektedir. Üretim ve

ihracat tarafında ise gelişim çok daha çarpıcıdır. 1990'larda birkaç üründe sertifikalı üretim yapılırken bugün 250 farklı çeşit üretilmektedir. Miktar olarak da üretim son on yılda 500 bin tonlardan günümüzde 2.5 milyon tonlara ulaşmıştır. Türkiye örneğin tropik ve alt-tropik meyve alanlarının %30'unu (20 bin hektar) organik üretime dönüştürmeyi başarmıştır. Bu oran zeytin için %9,5 (83 bin hektar), üzüm için %3.6'dır (15 bin hektar). Aynı şekilde, Türkiye, AB'nin yaptığı organik tahıl ithalatında Rusya ve Ukrayna ile birlikte en büyük üç ihracatçıdan bir tanesidir. Ülkenin iddialı olduğu bir diğer alan da pamuktur. Dünya üretiminin %10'u Türkiye'de yapılmaktadır (Hindistan ve Çin'den sonra üçüncü büyük üretici). Halen Türkiye 40'dan fazla ülkeye organik ürün ihracatı yapmaktadır. **AB, turuncgil ithalatının %25'ini, meyve suyu ithalatının %26'sını, sebze ithalatının da %17'sini Türkiye'den yapmaktadır.** Günümüzde AB'nin toplam ithalatının %6,5'i (miktar-ton olarak) Türkiye'den yapılmaktadır. Kuzey Kıbrıs'ın erkencilik avantajı kullanılarak belirlenecek olan taze meyve sebze de Türkiye pazarı hedef olarak belirlenebilecektir.

Kuzey Kıbrıs: Ne Yapmalı?

41. KKTC özelinde organik tarımın önemi irdelendiğinde, önceki bölümlerde anlatıldığı gibi, gerek bitkisel üretimde gerekse de hayvansal üretimde KKTC tarım sektöründe bir ölçek sorunu mevcuttur. Bu sorunun da küçük bir ada ekonomisi olduğumuz noktadan hareketle tam olarak ortadan kalkması pek mümkün değildir. Sektörün genelini oluşturan küçük ölçekli üreticiler içinse organik tarım, kazancı yüksek alternatif bir gelir kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ortalama işletme büyüklüğü düşük olan işletmelerin en önemli kısıtı olan yüksek birim maliyetleri bu gibi işletmelerin sürdürülebilirliğini ve ticaretten para kazanmalarını engellemektedir. Ancak, organik ürünlerin konvansiyonel ürünlere göre anlamlı bir fiyat farkıyla pazarlanıyor olmaları tüm gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi KKTC özelinde de küçük işletmelere ekonomik kazanç fırsatları sunmaktadır.

42. Uluslararası ticarete rekabetin çok yoğun olduğu ve her geçen gün daha da yoğunlaştığı gerçeğinden hareketle, ortalama işletme büyüklükleri ve verim anlamında Kuzey Kıbrıs'ın kat kat üstünde olan Hollanda, Danimarka gibi ülkelerin hakim olduğu AB pazarında Kuzey Kıbrıs üreticilerinin kazanç şansı sadece hellim veya organik ürünleri gibi niş ürünlerdedir. Bu noktada belirtilmesi gereken en önemli unsur, 112 milyar Dolarlık küresel organik

pazarında en önemli bölgenin AB olduğudur. AB'nin organik ürünler konusunda tüm ürünlerde çok önemli oranda arz açığının olması, ayrıca talep ve arzın üretim artış hızları da dikkate alındığında, AB pazarında bu alanda büyük fırsatlar olduğu açıktır. Pazarı girişi olumlu etkileyen bir diğer önemli unsur da **organik ürünlerde hiçbir tarife ve tarife dışı engelin uygulanmamasıdır.**

43. Organik tarımın KKTC özelindeki bir diğer önemi de sistemde ürünlerin organik olduklarına yönelik belgelerin devletler tarafından değil uluslararası geçerliliği olan sertifikasyon kuruluşları tarafından verilmesidir. Mevcut yasalar gereği ülkeler **akredite olmuş sertifika kuruluşlarının verdiği ürün belgelerini tanımak zorundadırlar. Bu durum ise, KKTC gibi tanınma sorunlarıyla karşı karşıya olan bir ülkenin mevcut koşullarda dahi olanaklar yaratabileceği bir fırsat penceresi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada, KKTC'de üretilen organik ürünlerin yeşil hat ticareti üzerinden ihracat potansiyelinin yüksek olduğunun da altı çizilmelidir.**

44. Tüm bunlardan anlaşılacağı üzere organik tarımı geliştirmek için birbirinden kopuk ve uyumlu olmayan çeşitli uygulamaları hayata geçirmek KKTC örneğinde görüldüğü gibi sektörün ancak sembolik gelişmesine neden olacaktır. Hedeflere ulaşmak ancak bütünlüklü stratejilerle birlikte etkin planlama, destekleme ve kamu politikalarının yön vermesi ile mümkündür; bu alanda mesafe kat etmiş ülkelerin tecrübeleri bunun bu şekilde olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla artık KKTC Tarım Bakanlığı'nın da 1970-80'leri aşım makro ve mikro stratejiler hazırlayarak sektörün gelişimini sağlaması ve tarım sektörünü dönüştürerek yeni ufuklara taşınması gerekmektedir. **Var olan politikalarda ısrar edip Türkiye'den gelen suyu mevcut ürün deseninde kullanmaya devam etmek Kuzey Kıbrıs'ın suyla birlikte oluşan potansiyelini hayata geçirmemek; yani dış ticarete fırsatları göz ardı etmek olacaktır. Bu bağlamda, ilgili bakanlık tür değişimini politikalarının özüne koymalı ve avokado gibi yeni ürünlerin üretimini yoğun bir şekilde teşvik etmelidir. Unutulmamalıdır ki ekonomi dünyası dinamik bir dünya olup yeni trendler sürekli var olmuştur, olacaktır. Ticaretten en üst düzeyde kazanç sağlamanın yegane yolu da bu trendlere göre üretim faktörlerinin yönlendirilmesidir.**

45. 2020 yılında dünyayı etkisi altına alan pandemi süreci ve sonrası gelişmeler tüm sektörlerde olduğu gibi tarım sektöründe de gerek küresel gerekse de yerel bağlamda farklı bir dünyaya evrildiğimizi göstermektedir. Tarım özelinde

konuyu ele aldığımızda, pandeminin öncelikli etkisinin arz zincirinde bozulmalar olarak ortaya çıktığını görmekteyiz. Bu süreçte mevsimlik işçi tedarikinde yaşanan sıkıntılar, çeşitli girdilerin ithalatında yaşanan sorunlar ve pazarlama (satış) kapasitesinin azalması öncelikle yaşanan sorunlar olarak tespit edilmiştir. Bu ve benzeri sorunların sonucu olarak da maliyetlerde artış sürecine girilmiş ve kaçınılmaz olarak piyasa fiyatlarında aşırı oynaklık yaşanmıştır. **Bu sürecin etkisini azaltmak ve tarımsal üretimin devamını sağlamak için sadece 2020 yılında büyük çoğunluğu gelişmiş ülkelerde uygulanan 157 milyarlık ek önlemler paketi devreye sokulmuştur.*** Bu miktarın büyük bölümü maliyetleri azaltıcı tedbirler ve üreticilere uygun kredi paketleri sağlamak gibi üretimin devamlılığını sağlayıcı unsurlardan oluşmaktaydı. 2021 yılında da bu paketler geliştirilerek devam ettirilmiş ve üretimin devamlılığını sağlamanın ötesinde sektörün dayanıklılığını artırıcı politikalar hayata geçirilmiştir.

46. Pandeminin sebep olduğu sıkıntılara ek olarak 2022 yılı itibarıyla Rusya-Ukrayna savaşı ve buna bağlı arz sokları küresel tarım pazarının işleyişini ileri düzeyde bozmuştur. Günümüz itibarıyla temel tarımsal ürünlerde ve girdilerde özellikle ulaşılabilirlik ve fiyat bağlamında olağanüstü bir belirsizlik durumu hâkimdir. Bu da sektördeki oyuncuların risk algısını aşırı artırmaktadır. **An itibarıyla serbest piyasa ekonomisinin en önemli unsuru olan fiyatlama davranışlarının tamamen bozulduğu günlerden geçmekteyiz. Tüm bu gelişmeler sonucunda dünya tarım piyasalarında son dönemlerin en büyük fiyat artışları görülmeye başlanmış ve günümüz dünyası büyük bir gıda krizi ile karşı karşıya kalmıştır. Tüm bu gelişmelerin ise çok büyük ekonomik, sosyal ve insani etkileri olacağı aşikârdır. Bu süreçte yaşayacağımız hasarın boyutunu da ülke ekonomisine yön veren hükümetler belirleyecektir.**

* "Agriculture and Food Policy Responses to the Covid 19 Crisis", OECD Report, 2021.

EK I

Ek 1: Ekonomi Değerlendirme Anketi

EKONOMİ DEğERLENDİRME ANKETİ"

Lütfen uygun bulduğunuz seçeneğin yanındaki kutuyu işaretleyniz.

1. Firmanız hangi şehirde faaliyet göstermektedir?

- Lefkoşa Girne G.Maęusa Güzelyurt Lefke İskele

2. Firmanızın faaliyet alanı nedir?

- Tarım ve hayvancılık
- İmalat
- İnşaat ve gayrimenkul
- Ticaret
- Elektrik ve inşaat malzemeleri
- Beyaz eşya ve küçük ev aletleri
- Kişisel Bakım ve kozmetik
- Gıda, içecek, temizlik ve tütün mamulleri
- Mobilya, ev tekstil ve dekorasyon
- Kırtasiye, oyuncak ve hediyeelik eşya
- Motorlu araçlar ve otomotiv
- Tekstil, konfeksiyon ve ayakkabı
- Süpermarketler
- Diğer _____
- Taşımacılık, lojistik ve gümrük müşavirliği
- Konaklama
- Yolcu taşımacılığı ve seyahat acenteleri
- Sağlık hizmetleri
- Enerji
- Konaklama
- Yiyecek hizmetleri
- Kültür-sanat-eęlence ve spor
- Bilişim ve telekomünikasyon hizmetleri
- Finans, sigortacılık, bankacılık
- Eğitim
- Diğer _____

3. Firmanızda çalışan mevcut personel sayısı nedir?

- 1-9 10-49 50-249 250 ve üzeri

4. Firmanızın geçen seneki finansal yılda, toplam cirosu yaklaşık olarak ne kadardır?

- 3 milyon Türk Lirasını aşmayan
 25 milyon Türk Lirasını aşmayan
 125 milyon Türk Lirasını aşmayan

5. Firmanızın müşteri kitlesi nedir? (Lütfen ağırlıklı olanı işaretleyiniz.)

- Tüketiciler Diğer firmalar Kamu/devlet

6. Son bir yıl içerisinde firmanızın faaliyetlerini nasıl değerlendiriyorsunuz?

- Faaliyetlerimiz tamamen durdu
 Faaliyetlerimiz azalarak devam ediyor
 Faaliyetlerimiz aynı düzeyde devam ediyor
 Faaliyetlerimiz artarak devam ediyor

7. 2021 yılı içerisinde firmanız ile ilgili aşağıdaki durumları nasıl değerlendiriyorsunuz?

37

	Arttı	Aynı Kaldı	Azaldı
Firmanızın satışları (TL) bir önceki yıla göre nasıl değişti?	☐ % 25'e kadar ☐ % 26-50 ☐ % 51-75 ☐ % 76-100	☐	☐ % 25'e kadar ☐ % 26-50 ☐ % 51-75 ☐ % 76-100
Firmanızın çalışan sayısı bir önceki yıla göre nasıl değişti?	☐ % 25'e kadar ☐ % 26-50 ☐ % 51-75 ☐ % 76-100	☐	☐ % 25'e kadar ☐ % 26-50 ☐ % 51-75 ☐ % 76-100
Firmanızın mal/hizmet siparişleri bir önceki yıla göre nasıl değişti?	☐ % 25'e kadar ☐ % 26-50 ☐ % 51-75 ☐ % 76-100	☐	☐ % 25'e kadar ☐ % 26-50 ☐ % 51-75 ☐ % 76-100
Firmanızın vergi yükü bir önceki yıla göre nasıl değişti?	☐ % 25'e kadar ☐ % 26-50 ☐ % 51-75 ☐ % 76-100	☐	☐ % 25'e kadar ☐ % 26-50 ☐ % 51-75 ☐ % 76-100
Firmanızın istihdam yükü bir önceki yıla göre nasıl değişti?	☐ % 25'e kadar ☐ % 26-50 ☐ % 51-75 ☐ % 76-100	☐	☐ % 25'e kadar ☐ % 26-50 ☐ % 51-75 ☐ % 76-100

8. Firmanızın 2022 yılı ile ilgili aşağıdaki durumlardaki beklentileri nasıldır?

	Arttı	Aynı Kaldı	Azaldı
Firmanızın satışları (TL) ile ilgili beklentisi nedir?	☐ % 25'e kadar ☐ % 26-50 ☐ % 51-75 ☐ % 76-100	☐	☐ % 25'e kadar ☐ % 26-50 ☐ % 51-75 ☐ % 76-100
Firmanızın çalışan sayısı ile ilgili beklentisi nedir?	☐ % 25'e kadar ☐ % 26-50 ☐ % 51-75 ☐ % 76-100	☐	☐ % 25'e kadar ☐ % 26-50 ☐ % 51-75 ☐ % 76-100
Firmanızın mal/hizmet siparişleri ile ilgili beklentisi nedir?	☐ % 25'e kadar ☐ % 26-50 ☐ % 51-75 ☐ % 76-100	☐	☐ % 25'e kadar ☐ % 26-50 ☐ % 51-75 ☐ % 76-100
Firmanızın vergi yükü ile ilgili beklentisi nedir?	☐ % 25'e kadar ☐ % 26-50 ☐ % 51-75 ☐ % 76-100	☐	☐ % 25'e kadar ☐ % 26-50 ☐ % 51-75 ☐ % 76-100
Firmanızın istihdam yükü ile ilgili beklentisi nedir?	☐ % 25'e kadar ☐ % 26-50 ☐ % 51-75 ☐ % 76-100	☐	☐ % 25'e kadar ☐ % 26-50 ☐ % 51-75 ☐ % 76-100

9. Son iki yıl içerisinde kredi kullandınız mı?

Evet Hayır

10. Eğer 9. soruya cevabınız hayır ise kredi kullanmama nedeniniz nedir?

- Öz sermayenin yeterli olması
 Kredi faizlerinin yüksek olması
 Teminat şartlarının ağır olması
 Kredi bulma sıkıntısı
 Diğer _____

11. Eğer 9. soruya cevabınız evet ise krediyi hangi amaçla kullandınız?

İşletme sermayesi Yatırım Borç ödeme Diğer _____

12. Eğer 9. soruya cevabınız evet ise kredi kaynağı nedir?

Kamu Bankası Özel Banka Şube Bankası Diğer _____

13. Önümüzdeki dönemde kredi kullanmaya ihtiyaç duyuyor musunuz? Evet Hayır**14. Eğer 13. soruya cevabınız evet ise aşağıdaki soruları lütfen cevaplayınız.**

Öngördüğünüz kredi miktar aralığı nedir?	☐ 100.000 TL'ye kadar ☐ 100.001 – 400.000 TL ☐ 400.001 – 1.000.000 TL ☐ 1.000.001 TL ve üzeri
Kullanmayı öngördüğünüz kredi için vade aralığı ne olmalıdır?	☐ 0-6 ay ☐ 6 ay-2 yıl ☐ 2-5 yıl ☐ 5 yıl üzeri
İhtiyaç duyduğunuz kredi çeşidi nedir?	☐ İşletme Kredisi ☐ Ticari Taahhüt Kredisi ☐ Ticari İşyeri (Gayrimenkul) Kredisi ☐ Yatırım Kredisi

15. 2022 yılı için firmanızın öngördüğü riskler nelerdir? (Lütfen sizin için en önemli 3 riski işaretleyiniz.)

39

☐ Borç ödeyememe	☐ Tedarik zincirinin aksaması
☐ Borç alamama / Kredi bulamama	☐ Yatırımcıların yatırımlarını azaltması
☐ Dış talep yetersizliği	☐ Yüksek vergi oranları
☐ İç talep yetersizliği	☐ Bürokratik engeller
☐ Kalifiye iş gücü yetersizliği	☐ Döviz kurlarındaki dalgalanma
☐ Verimlilik kayıpları	☐ Enflasyon
☐ Diğer _____	

16. 2022 yılı ikinci yarısı için firmanızın en öncelikli stratejileri ne olacaktır? (Lütfen en öncelikli 3 stratejinizi işaretleyiniz.)

☐ Maliyetleri düşürme	☐ Sermaye yapısını güçlendirme
☐ Minimum stokla çalışma	☐ Yeni dış pazarlara yönelme
☐ Yeni ortak (yerli/yabancı) almak	☐ Küçülmeyi önleme
☐ İç pazar satışlarını artırmak için yeni stratejiler geliştirme	☐ Diğer _____

17. 2022 yılı ikinci yarısı ve 2023 yılında ekonominin koşullarına ilişkin beklentileriniz nedir?

☐ Daha da kötü olacak	☐ İyileşme başlayacak
☐ Kötü olmaya devam edecek	☐ Çok daha iyi olacak

18. Hükümetten en önemli üç beklentiniz nedir?

1. _____

2. _____

3. _____

EK II

Ek 2: Dönüşüme Hazırlık Puanlama Esasları

Puanlamada kullanılan her göstergenin değeri farklı bir birimde ve içerikte olduğundan öncelikle aşağıdaki formül kullanılarak her gösterge değeri 100 üzerinden bir skora dönüştürülmüştür. Toplam 11 Öncelik alanı altında yer alan 64 gösterge değerleri 100 üzerinden skora dönüştürüldükten

sonra aritmetik ortalamaları alınarak Öncelik puanlarına ve oradan da elde edilen puanların toplamı ile 100 üzerinden genel ülke Dönüşüme Hazırlık puanına ulaşılmıştır. En düşük puan 0, en yüksek puan 100 olacak şekilde ülkelerin Dönüşüme Hazırlık puanları hesaplanmıştır.

$$\text{Gösterge Puanı}_{i,c} = (\text{Değer}_{i,c} - \text{Min}_i / \text{Max}_i - \text{Min}_i) \times 100$$

$\text{Değer}_{i,c}$ = c ülkesine ait i Gösterge değerini

(Min_i) i göstergeye ait olası en düşük değeri

(Max_i) i göstergesine ait olası en yüksek değeri ifade etmektedir.

Yukardaki formüle göre c ülkenin ilgili göstergesi değerlendirmeye alınan diğer ülke göstergeleri arasında eğer **en düşük** göstergese, ilgili gösterge skoru 0 olurken, eğer ülkeye ait ilgili gösterge diğer ülkeler arasında **en yüksek** değere sahipse gösterge puanı 100 olarak hesaplanmaktadır. Anket yoluyla elde edilen

gösterge değerleri ise daha önceki metodolojide olduğu gibi 1 ile 7 arasında puanlanmıştır. Yönetici Anketlerinde işinsanları tarafından verilen 1 ile 7 arasındaki değerler de basit aritmetik ortalama yoluyla 7 üzerinden bir değer hesaplanması sonrası yukardaki formül yoluyla 100'lük puana dönüştürülmüştür.

EK III

Ülke Öncelik Puanları

Ülke/Ekonomi	Kamu kurumlarının güçlü yönetim ilkelerini ve uzun vadeli bir vizyonu yerleştirmelerini ve vatandaşlarına hizmet ederek güven inşa etmelerini sağlamak	Enerji geçişini hızlandırmak ve elektrik ve bilgi iletişim teknolojilerine (BİT) erişimi genişletmek için altyapıyı yükseltmek	Daha kademeli vergilendirmeye geçiş, ulusal ve uluslararası bir işbirliği çerçevesinde işbirliklerinin, servetin ve emeğin nasıl vergilendirildiğini yeniden düşünmek	Eğitim müfredatını güncelleyerek işler ve "yarının pazarları" için gerekli becerilere yapılan yatırımı artırmak	Yeni ekonomi ve işgücünün yeni ihtiyaçları için çalışma yasalarını ve sosyal korumayı yeniden düşünmek	İnsanların ve ekonominin yararına yaşlı bakımı, çocuk bakımı ve sağlık hizmetleri altyapısını, erişimi ve yeniliği genişletmek
Almanya	66.5	79.6	54.2	61.4	74.0	51.4
Amerika Birleşik Devletleri	67.5	71.2	52.8	68.2	56.9	54.2
Arjantin	45.4	67.6	52.9	46.9	59.5	n/a
Avustralya	66.7	73.0	62.1	63.5	64.7	49.6
Avusturya	69.9	83.8	49.9	60.6	66.4	42.8
Belçika	62.7	82.7	54.0	65.8	71.1	54.9
Birleşik Krallık	65.7	80.9	54.1	59.7	75.2	50.4
Brezilya	45.3	79.4	44.0	39.5	51.0	n/a
Çek Cumhuriyeti	56.3	81.6	46.8	48.5	63.1	40.0
Çin	64.3	77.5	58.1	67.0	64.4	n/a
Danimarka	72.0	91.5	41.8	71.5	77.0	65.0
Endonezya	58.8	67.7	53.7	49.0	n/a	n/a
Estonya	66.5	99.7	41.4	56.8	62.8	47.0
Finlandiya	78.5	88.9	43.9	75.3	71.1	61.4
Fransa	64.0	82.6	55.6	56.8	66.7	52.7
Güney Afrika	53.9	63.8	65.2	42.6	42.9	n/a
Hindistan	49.4	72.6	55.8	43.5	44.4	n/a
Hollanda	72.0	91.4	47.3	71.8	71.9	61.2
İrlanda	65.6	86.8	59.2	59.5	62.8	45.8
İspanya	56.4	86.9	49.0	51.4	59.7	45.3
İsrail	65.4	74.2	49.6	66.6	57.9	56.8
İsveç	70.3	88.0	45.9	69.4	63.7	75.9
İsviçre	76.8	80.0	41.5	70.8	74.2	51.3
İtalya	49.6	74.1	39.1	40.7	55.6	37.0
Japonya	65.9	76.9	64.5	51.3	61.5	49.3

Ülke/Ekonomi	Kamu kurumlarının güçlü yönetim ilkelerini ve uzun vadeli bir vizyonu yerleştirmelerini ve vatandaşlarına hizmet ederek güven inşa etmelerini sağlamak	Enerji geçişini hızlandırmak ve elektrik ve bilgi iletişim teknolojilerine (BİT) erişimi genişletmek için altyapıyı yükseltmek	Daha kademeli vergilendirmeye geçiş, ulusal ve uluslararası bir işbirliği çerçevesinde işbirliklerinin, servetin ve emeğin nasıl vergilendirildiğini yeniden düşünmek	Eğitim müfredatını güncelleyerek işler ve "yarının pazarları" için gerekli becerilere yapılan yatırımı artırmak	Yeni ekonomi ve işgücünün yeni ihtiyaçları için çalışma yasalarını ve sosyal korumayı yeniden düşünmek	İnsanların ve ekonominin yararına yaşlı bakımı, çocuk bakımı ve sağlık hizmetleri altyapısını, erişimi ve yeniliği genişletmek
Kanada	67.0	77.0	56.7	65.3	69.8	61.6
Kore Cumhuriyeti	62.2	81.8	63.4	60.0	61.2	48.5
Kuzey Kıbrıs	33.8	n/a	n/a	31.9	56.2	34.9
Macaristan	46.1	86.4	30.70	40.8	53.7	34.4
Meksika	44.3	75.0	48.8	43.3	49.2	36.1
Polonya	46.7	77.8	33.6	41.9	59.8	30.3
Portekiz	57.8	87.8	52.1	49.8	58.1	31.4
Rusya Federasyonu	42.8	57.2	49.8	44.9	65.0	n/a
Slovak Cumhuriyeti	50.0	84.9	44.4	46.5	58.7	35.5
Şili	61.9	72.1	52.0	52.1	51.6	48.7
Türkiye	47.7	67.1	40.7	39.8	48.4	32.3
Yeni Zelanda	73.0	68.1	53.5	63.5	67.5	58.6
Yunanistan	46.3	80.8	42.6	38.7	47.6	24.7
Ortalama	60.0	78.7	50.0	55.3	61.4	47.8
Standart Sapma	10.23	8.98	8.14	11.19	8.88	11.78
En yüksek skor	78.47	99.75	65.16	75.26	76.98	75.87
	Finlandiya	Estonya	Güney Afrika	Finlandiya	Danimarka	İsveç
En düşük skor	42.84	57.21	30.72	38.75	42.90	24.73
	Rusya Federasyonu	Rusya Federasyonu	Macaristan	Yunanistan	Güney Afrika	Yunanistan

